

Druga glava:

GODINA KOJA JE POČELA VELIKOM REPRESIJOM I TEROROM

a. *Januarsko krvoproliće u Bačkoj - Racija*

Početak 1942. godine obeležen je masovnim stradanjem srpskog i jevrejskog stanovništva. Ovo stradanje imalo je mnoga obeležja genocida. Mada se radilo o nasilju mađarske državne politike, u njemu, posebno u mestima Šajkaške, aktivno je učestvovalo i lokalno mađarsko stanovništvo što će, narednih godina imati tragične posledice. Radikalizacija mađarske politike prema srpskom i jevrejskom stanovništvu bila je uslovljena kompleksnim razlozima. Složena i delikatna situacija koja je nastala posle obračuna sa ustankom komunisti, a koji je objektivno usporio procese inkorporiranja okupiranih krajeva, naveo je mađarske vlasti na pooštavanje nacionalne politike prema Srbima i Jevrejima. Istovremeno, Mađarska je time želela da amortizuje politički pritisak Nemačke za većim angažovanjem njenih jedinica na Istočnom frontu gde je došlo, po prvi put, do zastoja nemačke ofanzive. Iz tih razloga doći će na prostorima Delvideka do ponovnog pokušaja pacifikacije i *konačne desrbizacije*, posebno u Šajkaškoj i u Novom Sadu, gde je srpsko stanovništvo činilo većinu. U kontekstu ove politike i zbivanja doći će do poznate racije gde će za manje od mesec dana biti pobijeno oko četiri hiljade Srba, Jevreja i pripadnika drugih naroda. Ovaj masakr i zločin prema civilnom stanovništvu ostaviće dubokog traga u svesti, posebno srpskog stanovništva.

Doživевši snažan protivudar mađarskih vlasti u leto, a naročito krajem jeseni 1941. godine, partijsko i vojno rukovodstvo NOP-a Vojvodine donosi (početkom oktobra) odluku o privremenom obustavljanju vojnih i diverzantskih akcija u Šajkaškoj i reorganizaciji partizanskih snaga. Posle sastanka članova PK KPJ za Vojvodinu u Đurđevu (početkom novembra 1941), ipak je došlo do formiranja Šajkaškog partizanskog odreda objedinjavanjem manjih vojnih jedinica. Za komandanta odreda postavljen je Stevan Divnin Baba, učesnik Oktobarske revolucije i član PK KPJ za Vojvodinu, a za političkog komesara Đula Molnar Braša. Rukovodstvo NOP-a Vojvodine procenjivalo je da centar partizanskog otpora u Bačkoj treba da postane Šajkaška, ne samo zbog njene etničke strukture i dominacije srpskog življa, već i blizine Banata gde su postojale izvesne partizanske snage i preduzimani naponi da se one preko Bačke prebace u Srem u kome su mogućnosti za razvoj i delovanje NOP-a bile mnogo realnije.

Posle ovih promena doneta je i odluka da Šajkaški partizanski odred sa četrdesetak boraca prezimi na salašima u blizini Tise čiji su se vlasnici, uglavnom, u to doba godine povlačili u sela. Zimski period borci su trebali da provedu u vojnoj obuci i ideološkom osposobljavanju u cilju priprema za oružanu borbu, očekujući da će se i situacija na Istočnom frontu radikalnije promeniti u korist Rusa.

Mađarske vlasti su posle masovnih hapšenja komunista, skojevaca i njihovih simpatizera u jesen 1941.godine, ali i uveliko zaslugom konfidenata, imale informacije da se uveliko priprema prelazak na tzv drugu fazu borbe - socijalnu revoluciju, koja će nastupiti kada Crvena armija *zaustavi fašističku neman* i svojim oružjem pomogne jugoslovenskim partizanima da dođu na vlast rušenjem buržoaskog poretka.

Među mađarskim stanovništvom, posebno u selima Šajkaške, krajem 1941.godine sve više se s namerom šire vesti o mogućem "srpskom ustanku" za pravoslavni Božić u kome će doći do srpske osvete za sve one represije počinjene aprila 1941.godine. Sve se to veoma jasno uklapalo u ranije definisanu i pripremanu koncepciju *rešenja srpskog pitanja* i definitivnu pacifikaciju Južnih krajeva. Čak se i pred katolički Božić stvarala psihoza napetosti i straha, širile alarmantne i uznemiravajuće vesti o tome da će Srbi toga dana izvršiti niz diverzantskih akcija, rušiti katoličke hramove, opštinske zgrade, žandarmerijske stanice, bioskope, pa čak i školske zgrade. Sve je to vodilo još većoj demonizaciji Srba i stvaranja opšte psihoze nacionalne netrpeljivosti. Mađari su Srbima poručivali da ne kupuju unapred božićne sveće *jer i tako Božić neće slaviti*, da će se *o Božiću naći u jendeku* itd.²⁷⁶

Pojačana uznemirenost i obostrani strah²⁷⁷ bili su šireni lažnim vestima o tobože uhvaćenom čoveku iz Srema (Maradika) koji je prešao u Bačku s ciljem da organizuje sabotažne akcije za pravoslavni Božić i *podstakne nacionalističko-komunistički pokret Srba*. Svuda se stvarala psihoza da Srbi nešto pripremaju *da hoće da pokolju sve Mađare i Nemce*, da se stalno nešto bune, da su skloni komunizmu i da zajedno sa Jevrejima jedva čekaju Ruse. Takvoj situaciji doprineo je i manji okršaj polovinom decembra 1941.godine na napuštenom salašu Mihajla Besermenija²⁷⁸ između Đurđevačke čete i mađarske patrole kojom prilikom je ubijen jedan mađarski žandarm i streljan uhvaćeni pogranični lovac po nalogu i presudi samog Đule Molnara.²⁷⁹ Posle okršaja, Odeljenje novosadske žandarmerije obavestilo je 22.decembra 1941.godine poverljivim pismom sreskog načelnika u Žablju da je otkriveno da se *pojedine bande komunista skrivaju na naseljenim salašima* i da ih okolno stanovništvo, ne samo ne prijavljuje već ih i snabdeva hranom. Od lokalnih organa vlasti zahtevalo se da pooštre mere protiv lica koja su se nalazila na tim salašima pod pretnjom prekog suda. Posebno je zaprećeno vlasnicima salaša *ako se uhvate da pomažu komuniste da će biti internirani i oduzeta im sva imovina*.²⁸⁰ Načelnik žabaljskog sreza, Bela Vukovari, po nalogu viših vlasti, morao je krajem 1941.godine da izvrši popis svih nekadašnjih aktivnih oficira i podoficira jugoslovenske vojske koji su se nalazili na području sreza radi njihovog interniranja i uklanjanja sa ovog, za mađarsku državu, veoma osetljivog područja.²⁸¹ Suočeni sa strahom od srpskog ustanka opštinski beležnici i sami su tražili od viših vlasti jednu širu akciju *pročešljanja u ovom najsrpskijem delu Bačke*.²⁸²

²⁷⁶ *Zločini okupatora u Vojvodini 1941-1944*, knj.1.,105.

²⁷⁷ O strahu među srpskim stanovništvom svedoče i podaci koje je zabeležio u svom *Dnevniku* Dimitrije Surdučki, student prava iz Nadalja. On je 6.decembra 1941. zapisao: *U čast imendana Miklošu Hortiju dobošar je obnarodovao da će biti igranka, a ceo prihod od ulaznica biti upućen kao pomoć honvedima koji su se borili na Istočnom frontu. Govori se da će sve one koji budu bojkotovali igranku smatrati komunistima. Svet se mnogo plaši. Ićće i oni koji ne bi išli, ali moraju da ne bi bili sumnjivi...*(L. R a k i ć, *Nadalj.*, 210-213).

²⁷⁸ HIL.VKF.1941.1.oszt.6977/el.

²⁷⁹ Izabran je za političkog komesara Šajkaškog odreda, ne samo zbog svojih organizatorskih sposobnosti, već i dobrog poznavanja terena i jezika, svojih veza u Banatu itd. (Z. Golubović, *Portret Đule Molnara Braše, političkog komesara Šajkaškog partizanskog odreda*, "Godišnjak Društva istoričara Vojvodine", N.Sad 1975,37-48 i M. Čurčin, *Putevima slobode u ravnici*, Žabalj 1974, 202).

²⁸⁰ ZDNR XV/1,230-231.

²⁸¹ *Zločini okupatora u Vojvodini 1941-1944*, knj.1.,105.

²⁸² AV.F.183.K.82, str. pov. 42/945.

U vreme ovih događaja, mađarski Parlament je izglasao prisajedinjenje Južnih krajeva matičnoj državi - u Donjem domu 16. a u Gornjem 20. decembra 1941. godine.

Šesnaestog decembra mađarske vlasti pokrenule su u Novom Sadu list *Nova pošta*, štampan ćirilicom čime su želele da javnosti prikažu da sa srpskim narodom žele saradnju i to sa onima koji su lojalni. Međutim, početkom januara 1942. godine izbiče jedan manji vojni sukob iskorišćen kao neposredni povod za krvoproliće i raciju koji će svojim radnjama poprimiti mnoge elemente genocida prema srpskom i jevrejskom narodu.²⁸³

Mađarske vlasti su smatrale da je Šajkaška *u nacionalnom smislu i nteresu zapostavljeni kraj* i da *događaji iz vremena Aprilskog rata nisu u dovoljnoj meri opomenuli nelojalno srpsko stanovništvo*, te da ga treba *ne samo opomenuti, već i dati mu zastrašujuć primer* (podvukao A.K.).²⁸⁴

U sukobu sa Šajkaškim partizanskim odredom 4. januara 1942. godine koji je bio slabo naoružan (svega 17 pušaka i 20 bombi)²⁸⁵ i čije je boravište bilo u okolini Žablja na Pustajićevom salašu, brojnije mađarske snage relativno brzo su ga razbile i nanele mu velike gubitke, a život je izgubio i Đula Molnar. Preživeli borci su se morali povući u okolna sela. U vojnom smislu, oružani sukob sa Šajkaškim odredom bio je završen za nekoliko dana.²⁸⁶ Sukob se, međutim, dobro uklapao u plan totalne pacifikacije Južnih krajeva. Otpočeo je obračun sa *nepoćudnim i oduvek na bunt spremnim srpskim narodom*. Strah od, navodno, najavljenog *srpskog ustanka za Božić*, dobio je kod mađarskog stanovništva Šajkaške još više na realnosti i uverljivosti. Četvrtog januara, istoga dana kada je došlo do sukoba, mađarsko stanovništvo Čuruga i Žablja, ali i ostalih šajkaških mesta u kojima je ono bilo u apsolutnoj manjini, čuvši da se *vode ogorčene borbe sa dobro naoružanim partizanskim banditima*, odmah je bilo naoružano,²⁸⁷ a formirani su ponovo odbori koji su imali zadatak da se obračunaju sa *nelojalnim i nezahvalnim Srbima*.²⁸⁸ *Istog dana, u Čurugu je uhapšeno, ubijeno i pod led bačeno 25 najviđenijih Srba i Jevreja koji su po oceni Odbora za raciju imali najneposredniju vezu sa oružanim ustankom-tj. pobunom*. Prvog dana pod udar racije došao je i sam Žabalj kao sresko središte.

Već 5. januara 1942. godine mađarske vojne vlasti izvršile su značajniju koncentraciju svojih snaga u Novom Sadu i Šajkaškoj. Tako je komanda 15. pešadijske brigade na čelu sa Jožefom Grašijem, generalštabnim pukovnikom, premeštena iz Sombora u Novi Sad, dok

²⁸³ U policijskom smislu racija znači preduzimanje mera blokiranja i pročešljavanja određenog terena u cilju suzbijanja kriminala različite vrste. Međutim, posle januarskog krvoprolića ona će u svesti srpskog naroda biti shvaćena kao mera velike represije i terora sa elementima genocida. Opšte prihvaćena definicija genocida, kao kolektivnog zločina, među pravnim teoretičarima predstavlja sistematsko, plansko i masovno uništavanje jedne etničke grupe u cilju ostvarenja svoje dominacije. Tom shvatanju pridružuje se i uskraćivanje prava na život određenoj etničkoj grupi.

²⁸⁴ A. S a j t i E, *Délvidék.*, 154.

²⁸⁵ *Vojvodina u NOR-u.*, 135.

²⁸⁶ Ovu ocenu izneo je general potpukovnik vitez Bajnosi u svom izveštaju od 13. januara, naglašavajući da je operacija čišćenja *sa uspehom izvršena prema planu, a mestimični otpori su sa uspehom slomljeni*. (ZDNR XV/1, 244). Prilikom vojničke akcije u žabaljskom ritu poginuli su: Jožef Sabo, Ištvan Kranic i Vendel Tot, pogranični lovci i Ferenc Šanta, domobran koji je uz najviše vojne počasti sahranjen u Novom Sadu. Poginuli su, tom prilikom, i dvojica žandara - Đula Gal i Ferenc Takač. (MV.AZ. mađ. voj. 2/103).

²⁸⁷ Prema izjavi Georgija Radina koju je dao Komesarijatu za izbeglice Nedićeve Srbije u junu 1942. godine, *u pokoljima su učestvovali svi čuruški Mađari ovlašteni da nose oružje. Bili su to većinom siromasi koji su stanovili u jamurama pored Tise*. (R. P e t r o v i ć, *Zavera protiv Srba*, Beograd 1990, 210-211).

²⁸⁸ Odbor u Čurugu činili su: Đula Varga, predsednik opštine, Balint Dup, sveštenik, Jožef Bognar, opštinski podbeležnik, Laslo Ereš, učitelj i Iles Oros, kantor, dok su u Žablju, pored ostalih bili: Ferenc Kelemen, predsednik opštine, Jakob Mušing, podpredsednik opštine i apotekari: Reže Rot i Antal Flegel. (Zločini okupatora u Vojvodini 1941-1944, knj. I., 124 i 135).

je naredbom načelnika Generalštaba Ferenc Sombathelja bataljon Dvadesetog puka raspoređen u okolinu Žablja kako bi vojska mogla uspješnije da interveniše i brže *dospe u glavna gnezda haranja četnika i komunista i sa njima se odlučno obračuna*.²⁸⁹ Za glavnokomandujućeg u raciji određen je, ne slučajno, Ferenc Feketealmi-Cajdner, komandant Petog domobranskog korpusa, a za glavnog operativca pukovnik Laslo Deak, komandant Devetog pešadijskog puka. Feketealmi-Cajdner, neosporno nemački čovek i visoki mađarski oficir, imao je zadatak da sprovede raciju, tj. unapred isplaniranu akciju desrbizacije, ali i da otpočne radikalnije rešavanje jevrejskog pitanja, ne samo na ovim prostorima, već i u čitavoj Mađarskoj.²⁹⁰

Vlasti su u raciji angažovale oko dve hiljade vojnika i žandarma, pored naoružanog lokalnog stanovništva.²⁹¹ Centar za rukovođenje racijom u Šajkaškoj bio je u Žablju gde su se već 5. januara okupili, pored Lasla Deaka i Geze Batoria, komandanta žandarmerijskih snaga, Ferenc Foti, opunomoćenik Druge D podgrupe mađarskog Generalštaba za vođenje istrage protiv komunista u Južnim krajevima, ali i najviši predstavnici civilne vlasti: veliki župan Bač-Bodroške županije Leo Deak i podžupan Erne Bajšai.

Borci razbijenog šajkaškog partizanskog odreda sukobili su se sa nadmoćnijim neprijateljem u noći između 5. i 6. januara 1942. godine i tom prilikom ubili i ranili nekoliko mađarskih vojnika, što je mađarskim vlastima dalo još veći podsticaj da *krenu u odlučniji obračun sa srpskim i jevrejskim stanovništvom Šajkaške*. Mađarsko lokalno stanovništvo, ohrabreno sve većom koncentracijom mađarskih vojnika i žandarmerijskih snaga, ustremilo se na nezaštićeno pravoslavno stanovništvo, ali i na Jevreje, te je narednih dana usledio pravi masakr. Posebno je pod udar došao žabaljski srez i sam Žabalj kao sresko sedište, ali i Čurug i mesta Titelskog sreza. Gotovo svi viđeniji Srbi i Jevreji ovih mesta stradali su jer su imali snažnog uticaja na lokalno stanovništvo. Među prvima su stradali, ne slučajno sveštenici, učitelji, lekari, bivši jugoslovenski stranački prvaci, ali i zanatlije, trgovci i viđeniji srpski i jevrejski domaćini, koji sa narodnooslobodilačkim pokretom nisu imali gotovo nikakve veze. Među žrtvama racije našao se i izvestan broj članova porodica i rodbine poginulih i uhapšenih boraca Šajkaškog partizanskog odreda i onih za koje se znalo da su bili borci, ili su se nalazili u bekstvu.²⁹²

Prema brojnim izveštajima mađarskih lokalnih organa vlasti i pre racije često je bilo isticano da pravoslavno sveštenstvo u Šajkaškoj *ima predvodničku ulogu i da je pored učitelja osnovni nosilac buntovništva i podstrekač nemira*. Zato nije slučajno da su u raciji stradali sveštenici: protojerej žabaljski Miloš Katić, Čedomir Eremić i Georgije Živanov, žabaljski parosi, Branko Vakanjac i Pavle Kostić, čuruški sveštenici, Anđelko Grbić protojerej iz Đurđeva sa suprugom Olgom, Svetozar Vlaškalić, protoprezviter mošorinski, Jovan Vislavski, sveštenik gospodinački itd.

Šajkaška sela ostala su gotovo bez i jedne jevrejske porodice koje su najvećim brojem bile trgovačke, ali su i mnoge bogate srpske porodice posle zlostavljanja ubijene i bačene pod led Tise, a njihova imovina nemilosrdno opljačkana. Tragičnost racije u Šajkaškoj ipak najbolje potvrđuje broj od 2.345 ubijenih njenih žitelja.²⁹³

²⁸⁹ ZDNR XV/1,242.

²⁹⁰ Sam Feketealmi-Cajdner navodno je izjavio Hortiju da je on nemački čovek i da je glavni opunomoćenik nemačke politike u Južnim krajevima. (L. Klajn, *Genocid i kazna 1941-1945*, N.Sad 1991,211).

²⁹¹ Vidi opširnije, Z. Golubović, *Racija u Južnoj Bačkoj 1942*, N.Sad 1992, 62.

²⁹² Tako je nakon ranjavanja i hapšenja Rajka Čonkića iz Žablja (koji je posle mučenja i ubijen 18. januara) likvidirano i 35 njegovih prezimenjaka. U Čurugu je posle saznanja da su se u odredu nalazili Nova i Milorad Čurčin i Zdravko Dolovac, ubijeno i 54 članova njihovih porodica. Sličnu sudbinu doživeli su i Čupičevi iz Čuruga, ali i Apičevi iz Žablja i Mušicki iz Đurđeva.

²⁹³ Z. Golubović, *Racija u Južnoj Bačkoj*., 91.

Mađarsko stanovništvo šajkaških sela, uz pomoć vojske i žandarmerije, predvođeno najviđenijim ličnostima u selu, o čemu svedoče sastavi mesnih odbora za raciju, na osnovu pripremljenih spiskova, izvršilo je nevideni zločin prema svojim dojučerašnjim komšijama.²⁹⁴ U likvidacijama su na videlo izbili, ne samo nacionalna i verska netrpeljivost, već i elementi lične osvete i zavisti, ali i pakosti i želja za ličnim bogaćenjem na račun imućnijih Srba i Jevreja.²⁹⁵ Učestvujući u raciji, mađarsko stanovništvo smatralo je da time vrši svoju, ne samo građansku, već i patriotsku dužnost, da time potvrđuje *svoju pripadnost pravom Mađarstvu*, što će mnogi i isticati prilikom suđenja posle rata za počinjene zločine u toku rata. Ponovili su se, na žalost, mada u mnogo tragičnijoj formi, aprilski događaji iz 1941.godine.

Pljačku srpske i jevrejske imovine podsticao je, prema mojim istraživanjima, i sam dr Ivan Nađ svojim političkim delovanjem među mađarskom agrarnom sirotinjom. Podsticao je pljačku imovine srpskih viđenijih ekonomista i pothranjivao nadu mađarskoj agrarnoj sirotinji da će ubijanjem, likvidacijama i proterivanjem doći do imovine i obogatiti se. U raciji u Šajkaškim selima, pored mesne, učestvovala je i agrarna sirotinja okolnih sela, pa čak i iz Ade, Mola, Bačkog Petrovog Sela. Bila je za njih to prilika da, učestvujući u raciji, dođu do hrane i pokretne imovine.²⁹⁶

I same mađarske vlasti su priznavale da se imovina žrtava pljačkala i razvlačila. Tako je dr Leo Deak, početkom februara 1942.godine obavestavao Ministarstvo za snabdevanje da su mnoge srpske kuće, posle čistki, ostale bez stanara i nadzora, a u njima velike količine hrane i da je na nepoznato mesto odneto preko dvadeset tona hrane i to samo iz Čuruga i Gospodinaca. I sam se žalio višim instancama da on nije bio u mogućnosti da svojim autoritetom spreči ovu pljačku i razvlačenje imovine.²⁹⁷

Januarskom racijom u Šajkaškoj bila su obuhvaćena gotovo sva sela u kojima je srpsko stanovništvo bilo dominantno. Međutim, i pored toga što su Čurug, Žabalj, Đurdevo, Mošorin i Gospodinci najviše stradali, pojedina mesta nekadašnjih srpskih Šajkaša ostala su izvan tragičnih i krvavih događanja. U žabaljskom srezu od racije su pošteđeni samo Nadalj, dok su u Titelskom izvanz racije ostali: Kać, Budisava i oba Kovilja. Nadaljčane je od racije spasio Mačaš Fazekaš, predsednik opštine i Ištvan Virag koji je radio u policiji i bio povezan sa narodnooslobodilačkim pokretom. Svojim autoritetom i ličnim garancijama oni su odvratili izvesnog Capara koji je došao u većinsko srpsko selo Nadalj da sprovede raciju.²⁹⁸ Jedan od argumenata bio je i taj da u selu žive brojne porodice nazarena, (koje iz verskih razloga ne primaju oružje u ruke), te da iz tih razloga nisu ni mogli biti pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta i povezani sa komunistima.

²⁹⁴ Selo Đurdevo su pokušali od racije da spasu Zaharije Peštalić, beležnik i Nemac Franja Epert, učitelj. Prvih dana po dolasku mađarske vojske (4. januara), selo je pošteđeno racije, ali će na insistiranje Geze Kolinasia, ciglara, Stevana Pistruia, odžacara, Pala Erteia, podbeležnika, te rusinskog učitelja Gabora Hickea do nje ipak doći. Uz pomoć meštana Mađara, ali i tridesetak Rusina likvidirano je 223 Đurdevčana. Među njima prvi su stradali Z. Peštalić i F. Epert. Tom prilikom živote je izgubilo 173 Srba, 27 Rusina, 22 Jevreja i 1 Nemac. (Z. G o l u b o v i ć, *Racija u Južnoj Bačkoj...*, 78-79 i M. Č u r ĩ ĩ n, *Putevima slobode...*, 249-250).

²⁹⁵ O tome da je pod udar došla imovina imućnijih Srba i Jevreja svedoči i jedan obaveštajni izveštaj Karla Sevina, Nemca (s početka februara 1942) u kojem je zapisao: *U kućama iz kojih su stanovnici prisilno odvedeni, vršena je odmah sistematska pljačka vrednosnih stvari i, posebno hrane. Te pljačke vršila je mađarska rulja kao i vojska i žandarmerija. U radnjama, kafanama i drugim objektima odmah su za staratelje postavljeni Mađari.* (ZDNR XV/1, 269).

²⁹⁶ MV. AZ, br. 19882-mikro film (kockice 170-198).

²⁹⁷ ZDNR XV/1, 269.

²⁹⁸ L. R a k i ć, *Nadalj...*, 224-225.

Slična situacija bila je i u Kovilju gde je lojalnost meštana garantovao žandarmerijski narednik Lajoš Dunafalvi, komandant žandarmerijske stanice u mestu, mada se na spisku za likvidaciju našlo blizu dvestotine Koviljčana. Ekstremniji Mađari u mestu neće mu to oprostiti i Dunafalvi će tokom 1942.godine morati da napusti Kovilj.²⁹⁹

U Budisavi je prema popisu iz 1941.godine živelo 1.972 stanovnika i to: 1.071 Mađara, 868 Nemaca i 21 Srbin.³⁰⁰ *želja mesnog stanovništva da selo ostane bez i jedne srpske glave* ostala je neispunjena, jer je opštinsko rukovodstvo smatralo da *Srbi svojim brojem niukom slučaju ne ugrožavaju mađarske nacionalne interese*.

Kaçane je od racije spasao opštinski beležnik Endre Horvat iako nije bio rodom iz ovoga mesta. Budući da je bio veliki zaljubljenik u sport, naročito u fudbal, među sportistima, uglavnom Srbima, imao je mnoge prijatelje, pa je to najverovatnije presudno uticalo da svojim autoritetom zaštiti nevino mesno stanovništvo. U ovom časnom činu pridružio mu se i domaći Nemač Đerđ Majer, predsednik opštine.

I pored toga što je racija u Šajkaškoj odnela blizu 2.500 njenih žitelja, mađarske vlasti nisu bile sasvim zadovoljne rezultatima preduzetih mera i efektima koje su očekivali. Samo je zastrašivanje stanovništva dalo određene rezultate, ali to nije bilodovoljno da uveri nemački Rajh da Mađarska, zbog velikog vojnog angažovanja na prostorima Bačke, ne može u potpunosti da zadovolji i zahteve Nemačke za njenim većim angažovanjem na Istočnom frontu.

Naime, između 6. i 10.januara 1942.godine u Budimpešti je boravio nemački ministar spoljnih poslova Joakim fon Ribentrop s ciljem da od Mađarske zatraži značajnije vojno angažovanje u ratu protiv Sovjeta, s obzirom da je munjeviti rat, i pored početnih uspeha, davao sve slabije rezultate. Mađarska je pokušavala da uveri Rajh kako pacifikacija Južnih krajeva zahteva značajnije angažovanje njenih vojnih snaga s obzirom na aktivnost nepoćudnih Srba i Jevreja *sklonih boljševičko-judejsko-masonskoj zaveri*. Horti je uveravao nemačku stranu da Srbi spremaju ustanak širih razmera i da su mu zbog toga potrebne značajnije vojne snage, čime je dao raciji širi istorijski kontekst i povod. Mada je bila unapred isplanirana kao antisrpska i antikomunistička, racijom se želeo opravdati skromniji mađarski angažman na Istočnom frontu i time ublažiti nemačko nezadovoljstvo i negativne reakcije.

Prvi izveštaji sa terena, posebno nemačke obaveštajne službe u Bačkoj i Banatu, govorili su o mogućoj srpskoj pobuni i oružanom ustanku, dok kasniji ističu stravične pokolje u kojima je stradalo i nevino stanovništvo. Pod uticajem mađarskih izvora posebno je uvećan broj žrtava. Mada su razlozi bili mnogobrojni i ovde se posebno vodilo računa o nemačkom Rajhu i potrebi da se događaji na jugu države predstave kao odsudne i *ogorčene borbe sa komunistima i srpskim nacionalističkim elementima*. U izveštajima se, ne retko isticalo mađarsko shvatanje racije kao akcije čišćenja terena koja je *veoma poželjna Rajhu i od njega u svemu podržana*.³⁰¹ Potencirana je i želja Mađara da ovom akcijom dokažu da su u svemu *Mađari superiorniji od Srba*.

Uviđajući da će argumentima šajkaškog pokolja teško da uvere Rajh u opravdanost manjeg slanja svojih trupa na Istočni front, Horti je zaigrao i na rezervnu kartu i to na Banat i situaciju na Balkanu. Pokušao je da umanjí brojku od 150.000 vojnika koje su Nemci tražili za potrebe rata na Istočnom frontu, tvrdeći da banatski Nemci nisu u stanju da slome otpor

²⁹⁹ B. B r z i ć, *U Kovilju 1942. racija nije sprovedena*, "Godišnjak Istorijskog muzeja Vojvodine", N.Sad 1992, 111-115.

³⁰⁰ OL.ME.1942/tételnélküli ikt.szám 28188.

³⁰¹ ZDNR I/17,48-49.

partizanskog pokreta i da i samoj Mađarskoj preti izvesna opasnost upravo odatle. Svi ti razlozi i argumenti, međutim, nisu bili dovoljno uverljivi, a Ferenc Foti je na posleratnom suđenju čak izjavio da je bio poslat u Južne krajeve da izazove ratni metež u pograničnom delu sa Banatom kako bi se optužili Nemci u Banatu da oni nisu u mogućnosti da se sami bore protiv narastajućeg komunističkog pokreta. Mađarska je verovala da će se time približiti Banatu i dobiti ga od Hitlera.³⁰² Međutim, u svojim izveštajima Krajskomandanturi, nemački prefekt za Banat Franc Rajt isticao je *da mađarske vlasti žele svoj fijasko u šajkaškoj da pripišu nama i da od toga stvore politički kapital, međutim, sa verom u firera i njegovu konačnu pobedu i ovde u Banatu istrajaćemo i pobediti bez pomoći sa one strane Tise.*³⁰³

Horti je tada tvrdio da je ceo Balkan veoma nesigurno područje i da na njemu deluju vojne jedinice koje su pod uticajem i Londona i Moskve, te da mađarske vojne snage treba čuvati za konačan obračun na tim, a ne na ruskim prostorima.³⁰⁴

O događajima u šajkaškoj raspravljalo se 12. januara 1942. godine na sastanku u Budimpešti kojem su, između ostalih, prisustvovali: ministar unutrašnjih poslova Ferenc Keresteš-Fišer, ministar odbrane Karolj Barta i šef Generalštaba Ferenc Sombathelji.³⁰⁵ Referišući o zbivanjima u šajkaškoj, Ferenc Feketealmi-Cajdner je istakao da su istraživanja potvrdila da su se *partizanski banditi posle oružanog ustanka u šajkaškoj povukli u gradove gde se skrivaju, da je stanovništvo naoružano te da je potrebno izvršiti detaljna pročešljavanja.* S tim u vezi, istoga dana, doneta je odluka da se racija proširi i na sam Novi Sad. Samo nekoliko dana kasnije Sombathelji je izdao naredbu da se i Novi Sad detaljno podvrgne *pročešljavanju.* Na posleratnom suđenju za ratne zločince on je izjavio da je naredbu doneo na osnovu izričitog traženja ministra unutrašnjih poslova *u cilju ugušenja srpskih četničkih i komunističkih nereda u Bačkoj*, ali će naredni događaji biti veoma tragični i za jevrejsko stanovništvo.³⁰⁶ Budući da su ličnosti koje su donele ovu odluku bile pronemački orijentisane i da je Mađarsku polovinom januara 1942. godine posetio načelnik nemačke vrhovne komande feldmaršal Vilhelm Kajtel, razumljivo je zašto se racija proširila i na Novi Sad, i zašto su preduzete odlučne mere u tzv *konačnom rešenju* jevrejskog pitanja. Naravno, ovakve odluke se nisu mogle doneti bez znanja i saglasnosti samog regenta Hortija, mada ne postoje dokumenti (ili mi do njih nismo došli) koji potvrđuju njegovu direktnu umešanost u donošenje odluke da se racija proširi i na Novi Sad i Stari Bečej, pa i čitavu Bačku.

U svojoj naredbi, Ferenc Sombathelji izričito je zahtevao da se preduzmu energične mere posle krvoprolića u Šajkaškoj, *ali i da se mora voditi računa da se ne dese velike nepravde. Neka akcija čišćenja i odmazde ne pređe u bezrazložnu svirepost i krvoproliće.* I ovom prilikom vojne vlasti su upozoravale da se moraju praviti razlike *između Srba koji na ovim prostorima žive vekovima i onih kolonizovanih u vreme Kraljevine Jugoslavije.* Naredbom je određena i zona vojnog delovanja koja je obuhvatala: Stari Bečej-Srbobran-Pašićevo-Bački Petrovac-Gajdobra-Tovariševo-Palanka, uz kontrolu Dunava i Tise i posebno Novog Sada. Osamnaestog januara Ferenc Feketealmi-Cajdner, kao glavnokomandujući u raciji, izdao je naredbu sličnu Sombatheljijevoj od 15. januara u kojoj je posebno naglasio *da partizane koji su u toku oružanog ustanka u Bačkoj pali u borbi ili ubijeni, treba sahraniti uz učešće vlasti. U matične knjige umrlih, poginulih i nestalih osoba treba kao okolnosti*

³⁰² MV.AZ, br.8531.

³⁰³ ZDNR I/17,41.

³⁰⁴ HMTI,313-318.

³⁰⁵ J. B u z a s i, *Ujvidéki razzia*, Budapest 1983, 51.

³⁰⁶ MV.AZ, br.12443.

smrti navesti "ubijen tokom komunističkog oružanog ustanka. Ovaj postupak je potreban zbog toga, ističe se u naredbi, da se na osnovu njega može otpočeti sa oduzimanjem imovine (podvukao A.K).³⁰⁷

Istoga dana, veliki župan Novog Sada pozvao je viđenije Srbe u gradu, i zatražio od njih da kao vođe srpskog stanovništva uzmu u svoje ruke pero i pišu članke u duhu vernosti mađarskoj državi...Izvolite smirite ljude i preko novina ih preobratite. Nama je poznato da očekujete pobjedu Engleza i ako još u to verujete nećete to učiniti.³⁰⁸ Ja srpski ne govorim zbog čega mi narod manje veruje. Vi ste oni koji treba da pomognu da dođe do duševnog mira.³⁰⁹ U delegaciji su se nalazili: Pavle Popović Pecija, Svetozar Stanković, Obrad Milutinović, Daka Popović i dr. Svi su se saglasili da treba pronaći i pohapsiti komuniste u gradu i da treba kazniti turbulentne elemente kako se ne bi ponovio žabaljski slučaj.³¹⁰

Pod posebnim pritiskom našao se i episkop bački Irinej Ćirić koji je drugog dana racije bio prisiljen da izda proglas svojoj blagočastivoj pastvi eparhije Bačke.³¹¹

U pripremama za raciju u Novom Sadu Ferenc Feketealmi-Cajdner održao je u Srbobranu 19.janauara 1942.godine posebno vojno savetovanje. Tom prilikom, za glavno-komandujućeg racije u Novom Sadu imenovao je Jožefa Grašia, dotadašnjeg komandanta Trinaeste brigade u Somboru. Savetovanju je prisustvovao i Laslo Deak koji je preneo prisutnima svoja iskustva iz racije u Šajkaškoj.³¹²

Već sledećeg dana Novi Sad je bio blokiran i racija je faktički otpočela. Okupacione vlasti nisu slučajno, posle šajkaške, odabrale baš Novi Sad i u njemu *otpočele čišćenje*. Novi Sad, već od ranije nazivan srpskom Atinom, sa sedištem Matice srpske, koncentrisanom srpskom inteligencijom i bogatijim Srbima, među kojima je i veliki broj onih koji su gravitirali matici Srbiji, a nije zaboravljeno ni to da je bio centar srpskih nacionalističkih težnji iz vremena 1918.godine. Mađarska je nameravala da od njega stvori čisto mađarski grad koji će moći u svemu da se suprotstavi negativnim balkanskim uticajima sa juga.

Pod udar racije grad je došao i iz razloga što je u njemu živela najbrojnija i najbogatija jevrejska zajednica na prostorima Južnih krajeva. Represivniji odnos prema Jevrejima do koga je došlo u novosadskoj i starobežejskoj raciji nesumnjivo je podstaknut od strane Rajha koji je smatrao da Mađari prema njima vode *mlaku i neodlučnu politiku*. U posleratnom iskazu Janoša Kenjereša, učesnika racije i đaka žandarmerijske škole iz Seksarda,³¹³ stoji: *Imali smo nalog da u gradu poubijamo sve Jevreje. Od Srba je trebalo poubijati sve one koji nisu znali perfektno mađarski i koji ranije nisu bili austrijski*

³⁰⁷ Z. Golubović, *Racija u Južnoj Bačkoj*.,96.

³⁰⁸ Ovde je posebno zanimljivo istaći činjenicu da je P.Fernbah procenjivao da je novosadska srpska inteligencija probritanski orijentisana.

³⁰⁹ MV.AZ, br.8532.

³¹⁰ AV.F.334.br.12647.

³¹¹ Ćirić je polovinom januara 1942. posetio Budimpeštu i tom prilikom se sastao sa regentom Hortijem. Najverovatnije su razgovarali o njegovoj kandidaturi za poslanika u mađarskom Parlamentu. Istovremeno ga je Ćirić informisao i o zločinima u Šajkaškoj, protestujući što je pod udar racije došlo i pravoslavno sveštenstvo koje je bilo po njegovom mišljenju bezrezervno antikomunistički raspoloženo. Posebno je izrazio nezadovoljstvo zbog likvidacije protoprezvitera mošorinskog Svetozara Vlaškalića. Prema posleratnim svedočenjima I.Ćirića, Horti navodno nije bio upoznat sa detaljima šajkaškog pogroma.

³¹² Raciju u N.Sadu trebalo je da izvrši Drugi oružni odred u koji su ušli delovi 16 bataljona pograničnih lovaca sa sedištem u N.sadu, 1. i 2. bataljon pešadijskog puka iz Kiškunhalaša, 5.bataljon 5.pionirskog puka iz Segedina, biciklistički bataljon iz N.Sada, rečna straža i vazduhoplovno odeljenje u N.Sadu, 5.šančani tabor, žandarmerija 5.segedinskog okruga i pitomci žandarmerijske škole iz Seksarda.

³¹³ Z. Golubović, *Racija u Južnoj Bačkoj*.,99.

ili honvedski oficiri.³¹⁴ Sam Đula Kramer potvrdio je posle rata da se po pitanju novosadskih Jevreja nije moglo ništa učiniti jer je odluka doneta na višim instancama.³¹⁵

O stavu nemačkog stanovništva prema raciji u Novom Sadu gotovo da i nema podataka. Oni najradikalniji svakako su podržavali masovnu likvidaciju Jevreja, a koliko su sami u tome učestvovali, takođe je nepoznato. S obzirom da su u legitimacionom odboru, pored Mađara bila i dvojica Nemaca (dr Rihard Derner, gaulajter za južnu Bačku i Ljudevit Keks, advokat), sasvim je verovatno da su Nemci nadzirali mađarsku akciju obračuna sa judeo-boljševičkom opasnošću.³¹⁶

Prema posleratnom svedočenju dr Jožefa Kenjekia, novosadskog policijskog savetnika u vreme racije, Jevreji su, navodno skrivali oko trideset miliona penga koje su im poslali Rusi za potrebe finansiranja komunističkog ustanka, te ih je iz tih razloga trebalo najstrožije kazniti.³¹⁷

Okupacione vlasti pridavale su veliki značaj novosadskoj raciji. O tome svedoči i dolazak samog Feketehalmi-Cajdnera i njegovog štaba u Novi Sad 20. januara 1942. godine kako bi na licu mesta kontrolisali i usmeravali događaje. U noći između 20. i 21. januara vojska je blokirala grad i tako sprečila svaki izlazak iz njega.³¹⁸ Grad je bio izlepljen plakatama na kojima su se Novosađanima davala uputstva kako da se u narednim danima ponašaju. Sve radnje morale su biti zatvorene, sem onih za snabdevanje životnim namirnicama. Zabranjen je bio saobraćaj, slušanje radija, točenje alkohola i dr. Sva javna mesta - bioskopi, pozorišta itd bila su zatvorena, a javne menze radile su samo od 8 do 12 časova. Crkve su morale biti zatvorene, a zvonjava zabranjena. Prozori na kućama morali su biti zatvoreni sa navučenim zavesama, kapije zaključane i obavezno otvarane samo licima koja su vršila pretres, a najstrože je kažnjavano primanje nepoznatih lica u kuću. S obzirom na karakter objave, zvuče paradoksalno stavovi vojnih mesnih komandi koje su je i izdale, da je privatna svojina građana neprikosnoveni. Jožef Graši, koji je bio autor teksta objave, isticao je: *da će se prijave o krađi i nasilju na licu mesta izviđati, a krivci staviti pred preki sud.* Događaji narednih dana, međutim, potvrdiće da se radilo samo o običnoj farsii.³¹⁹ Istoga dana Graši je izdao i naredbu o smrtnoj kazni za sva lica koja budu uhvaćena da skrivaju oružje, municiju i eksploziv.³²⁰

Grad je bio podeljen na reone, a raciju su izvodile pojedinačne patrole predvođene najčešće domaćim Mađarima koji su dobro poznavali prilike u svojoj ulici. Na osnovu dostava, pre svega tzv "b" ljudi, unapred pripremljenih spiskova za likvidaciju, procene samih patrola o sumnjivosti pojedinih lica, otpočelo je krvoproliće i u Novom Sadu. Mnogi sumnjivi odvođeni su pred legitimacioni odbor,³²¹ u tadašnji Dom levente, od koga je

³¹⁴ Mnogobrojna svedočenja do kojih je došla Anketna komisija posle rata govore o tome kako je znanje mađarskog jezika, poneka fotografija u austro-ugarskoj uniformi, svedočanstvo o završenoj školi u vreme Austro-Ugarske, ponekad bilo dovoljno da ubede patrole u lojalnost mađarskoj državi.

³¹⁵ L. K l a j n, *Genocid i kazna...*, 276

³¹⁶ O učešću Nemaca u raciji vidi opširnije: J. M i r n i ć, *Nemci u Bačkoj...*, 270-271.

³¹⁷ MV.AZ, br.8519.

³¹⁸ Neke srpske porodice, znajući da će narednih dana nešto strašno da se dogodi u gradu napustili su ga. Tako je svoje prijatelje upozorio i sam Milan L. Popović. One su se, uglavnom, sklonile u Budimpeštu. Prema našim istraživanjima ipak se nije radilo o većem broju što svedoči da se novosadska racija tajila u najvišim krugovima.

³¹⁹ MV.AZ, br.18804.

³²⁰ Z. G o l u b o v i ć, *Racija u Južnoj Bačkoj...*, 101.

³²¹ Ovaj odbor sačinjavali su: Đula Kramer, predsednik DMKSZ-a, dr Elemer Koranji, rimokatolički sveštenik, Lajoš Horvat, reformatski sveštenik, Ferenc Švraka, rimokatolički opat, dr Ferenc Šulteš, advokat, dr Karolj Vagner, javni beležnik, dr Tibor Leh, advokat, Antal Nađ, gradski savetnik, Šandor Toman, novinar, Šandor Radnai Radičević, novinar, Đeze Nađ, direktor gradske štedionice, Đerd Feher, trgovac, Istvan Haita, trgovac, Viktor Đeze Gaus, trgovac, Jožef Blažek, trgovac, Robert Martin, mesar, ing Kalman Seke, industrijalac, Nandor Šnajder, mehaničar, Janoš Abraham, trgovac, Erne Pašt, bankarski činovnik i Nemci: dr Rihard Derner, kraljevski javni beležnik i gaulajter za južnu Bačku, te Ljudevit Keks, advokat.

zavisila sudbina mnogih Novosađana. Tom prilikom legitimisano je čak preko 20.000 građana.

Prvi dani racije, uprkos žrtvama, nisu potvrdili očekivanja njenih organizatora zbog čega je u noći između 22. i 23. januara insceniran sukob sa navodnim buntovničkim elementima. Prenosile su se vesti o dvojici ubijenih honveda, a "ranjeni" vojnici predstavljani su svojim saborcima sa zavojima oko glave, ruku i dr, sa ciljem da mađarske vojnike podstaknu na odlučujući obračun sa nepoćudnim Srbima i Jevrejima.³²² Ovaj događaj i preterano točenje alkohola koji se pio uz čaj i davao vojnicima jer je bilo veoma hladno uticalo je na to da se treći dan racije završi sa najviše žrtava. Mnoge jevrejske i srpske porodice ostale su gotovo bez i jednog člana. Pod udar su došli bogatiji jevrejski trgovci, zanatlije, lekari, advokati, a među Srbima: intelektualci, đaci, studenti, zanatlije, trgovci i dr.³²³ Među 1.253 žrtve racije bile su i poznate ličnosti: dr Miloš Bokšan, ugledni vojvođanski demokrata, dr Ignjat Pavlas koji je 1918. godine dočekaio srpsku vojsku kao oslobodioc, novosadski lekar Jevrejin Matija Satler i mnogi drugi. Od mnoštva tragičnih sudbina koje su zabeležene u elaboratu o zločinima mađarskih okupatora 1941-1944. godine izdvaja se svojom tragičnošću stradanje porodice Jelene Jovandić koja je u raciji izgubila petorica sinova. Posle takve tragedije ona je smogla snage da posle rata izjavi: *Ja ne znam ko je ubio moje sinove, jer su žandarmi i vojnici bili potpuno nepoznati. Ne mogu da kažem da li nas je neko potkazao (Podvukao A.K.) ili doveo vojnike i žandarme da ubiju moje sinove jer smo se mi sa svima dobro živeli, a lične neprijatelje nismo imali.*³²⁴

Navodeći precizno socijalnu, polnu i starosnu strukturu žrtava Zvonimir Golubović u svojoj knjizi *Racija u Južnoj Bačkoj* utvrdio je da je smrt pod ledenom korom Dunava našlo i 165 dece. I moja istraživanja potvrđuju da je među stradalima bilo i dece. U jednom strogo poverljivom pismu od 23. januara veliki župan Peter Fernbah upozoravao je Jožefa Grašia da su on i gradonačelnik Mikloš Nađ, obilazeći grad, među leševima primetili i jednu devojčicu koja je imala manje od deset godina. Molio ga je, tom prilikom, *da barem deca budu pošteđena ovog masakra i da mađarska vojska to više ne čini jer se time kalja čast i obraz mađarskog vojnika.*³²⁵ I u Novom Sadu, kao i u Šajkaškoj, mađarsko lokalno stanovništvo uzelo je aktivnog učešća u raciji, najvećim delom u pljački i razvlačenju imovine stradalih. Mnogi novosadski stanovi i kuće ostale su bez svojih vlasnika, a u njih su se uselili novi stanari. Tako se u kuću lekara Satlera u samom centru Novog Sada, pošto su mu stradale i supruga i ćerka, takođe lekarka, uselio niko drugi, no dr Jožef Kenjeki, savetnik za kontrolu stranaca u novosadskoj policiji. Istina, posle rata je izjavio da se uselio u kuću koja je bila gotovo prazna, a sva imovina razvučena.³²⁶ Prilikom izvođenja racije zabeleženi su brojni primeri potkazivanja komšija, ali i primeri spasavanja nekih srpskih porodica od strane Mađara. Tako je novosadskog veleposednika Savu Vujića spasao njegov domar Ištvan Balog, a Arsu Ivkovića, poznatog novosadskog štampara kućna pomoćnica Ana Palinkaš.³²⁷

Ne mali broj novosadskih Mađara izjavio je posle rata da im je u raciji zaprećeno smrću ako ne ođaju svoje komšije Jevreje i Srbe koji su u vreme Kraljevine Jugoslavije

³²² *Novi Sad u ratu i revoluciji*, knj. 1...700.

³²³ Najviše je stradalo Jevreja 809, zatim Srba 375, 18 Mađara i 44 ostalih.

³²⁴ Z. Golubović, *Racija u Južnoj Bačkoj*...130-132.

³²⁵ MV.AZ, mađ.voj.2/5.

³²⁶ Međutim, kada se 1944. povlačio pred naletom oslobodilaca sa sobom je poneo pun kamion stilskog nameštaja i drugih pokretnosti iz kuća pobijenih Jevreja. (MV.AZ, br.8515).

³²⁷ MV.AZ, mađ. građ. 14/79-a i Š. Mesaroš, *Odjek racije 1942. u mađarskom političkom životu za vreme rata*, Zbornik za društvene nauke Matice srpske, br. 42/1965, 77.

ispoljavali svoj nacionalizam uperen protiv mađarskih istorijskih interesa na ovim prostorima.

Mada je veći deo mađarskog stanovništva odobravao želju vlasti *da izvrši pacifikaciju, zavede mir i otkloni boljševičko-komunističko-jevrejsko-masonsku zaveru i opasnost*, zabeleženi su i primeri protesta protiv racije. Tako je jedna radnička delegacija Novog Sada posetila 28. januara ekonomskog savetnika Lasla Tereka i uputila mu protest zbog masovnih zločina u vreme racije, zahtevajući da se krivci za stradanje nevinih žrtava što strožije kazne, izražavajući bojazan i za svoju sudbinu ukoliko dođe do korenitih promena na svetskim ratištima.³²⁸

Masovno ubijanje u Novom Sadu obustavljeno je 23. januara u popodnevним časovima *naredbom odozgo*. Istovremeno se u gradu pojavio i štampani proglas o obustavljanju racije. U njemu se isticalo da je Grašia, na zahtev građana, zamolio gradonačelnik Novog Sada *da po završetku istrage protiv komunista i ostalih neprijateljskih elemenata što pre uspostavi red i mir u gradu*. Ovim proglasom u gradu je u 21 sat *došlo do ukidanja vojnih mera u odnosu na građanstvo*. Graši je, međutim, izjavio *da se teško odlučio na ovako brzo ukidanje vojnih mera*, ističući da je to učinio samo zato što je verovao u ozbiljnost i rodoljublje građana Novog Sada i njihovu želju da žive u mađarskoj državi. Stanovištvu je, ipak, bilo zaprečeno da će posle novih nemira i pucanja na mađarske vojnike biti streljano dvadeset talaca, i da će doći do ponovnog zavođenja vanrednog stanja. Ovim dokumentom faktički se dokazivalo da je racija izvršena po nalogu kraljevske vlade i da su u njoj stradale i nevine žrtve, iako se zvanično tvrdilo da su za to odgovorni nepouzđani i podrivački elementi koji su pucali na mađarsku vojsku, i tako je izazvali na odlučniji obračun sa svima koji nisu želeli *da žive u miru na ovim prostorima*.³²⁹ Ove procene potvrđuje i proglas velikog župana Bač-Bodroške županije, dr Deaka od 23. januara upućen građanstvu, pre svega srpskom, u kome, između ostalog, stoji: *U poslednje vreme mađarsko kraljevsko domobranstvo ušlo je u trag raznim pojavama nedozvoljenog organizovanja srpske narodne grupe koji nisu bili bez stranih, šta više, moskovskih veza. Ova protivdržavna organizacija našla je izražaja u formi organizovanja napada protiv vojske. Državna vlast je zbog toga bila primorana pribeći najstrožijim merama da ovaj oružani napad još u svom početku uguši. Danas vlada mir (podvukao A.K.) Sledstveno tome, kako u Titelskom tako i u žabaljskom srezu građanska uprava nastavlja svoj rad. Kao šef ove građanske uprave, a istovremeno i poverenik mađarske kraljevske vlade, upozoravam svakoga da državna vlast neće trpeti nikakva protivdržavna delovanja i organizovanja i stavlja u dužnost svakom građaninu da ukoliko bi saznao nešto o takvim pojavama, ima to bez odlaganja da prijavi vlastima... Prestankom ograničenja građanske vlasti nastaviće se dosadašnji miran rad, svaki će uživati svoja građanska prava kao i potpunu zaštitu državne vlasti, ali i na najmanji znak nezadovoljstva slediće ponovo najstrožije retorzije. Neka se vrte u svoje domove oni koji su ih napustili, neka nastave miran rad i izraze svoju vernost domovini. Vojne oružane sile će se povući, odnosno završetak akcije čišćenja će se ubrzati, ukoliko će intelektualne vođe (posednici, sveštenici, uopšte intelektualci) putem deputacije potražiti vojnog zapovednika, te uz prijem garancije uveriti ga u lojalnost i dobronamernost opšteg građanstva*.³³⁰

Međutim, i posle novosadskih događaja, usledio je nastavak racije u Bačkoj. Kao da mađarske okupacione vlasti nisu bile u potpunosti zadovoljne onim što je učinjeno i

³²⁸ Š. Mesaroš, nav. rad, 76.

³²⁹ MV.AZ, br.18806.

³³⁰ AV.F.183.br.7080/945.

postignuto. Pod udar je narednih dana došao i Srbobran, grad sa većinskim srpskim stanovništvom, bogatim domaćinima i tradicijom srpskog otpora u revolucionarnoj 1848/49.godini. U poređenju sa drugim mestima u srbobranskoj raciji stradalo je svega četvero Srba, ali je veliki broj meštana prošao kroz legitimacioni odbor i različita maltretiranja i zlostavljanja od strane domaćih Mađara što im Srbi neće zaboraviti 1944.godine.

Potencijalna opasnost da do racije dođe i u Somboru, kao županijskom sedištu, zavladała je polovinom januara 1942.godine. Zagovornik ove akcije bio je advokat Johan Miler. Međutim, aktivnošću viđenijih Srba, pre svih Sime Racića koji je direktno kontaktirao sa dr Leo Deakom *srpsko stanovništvo je umireno* jer im je on saopštio kako je u Budimpešti odlučeno da u gradu neće biti racije.³³¹ Ovoj odluci izgleda da je umnogome doprinela i činjenica što je u Somboru živelo relativno manje jevrejskih porodica.

U vreme kada je demokratska javnost dizala glas protiv masovnih likvidacija stanovništva Bačke, usledio je obračun sa *nelojalnim građanima mađarske države* i u Starom Bečeju koji je trajao od 26. do 29.januara 1942.godine. Naime, krajem 1941. i početkom sledeće godine, već su usledila hapšenja, suđenja i likvidacije pripadnika NOP-a, među kojima je bilo i pripadnika mađarske nacionalnosti u gradu i okolini. Očito je da lokalne vlasti nisu bile sasvim zadovoljne rezultatima preduzetih mera. Koristeći se iskustvima iz racije u južnoj Bačkoj i Novom Sadu one su donele odluku da se u Starom Bečeju izvrši konačan obračun sa *judeo-boljševičkom opasnošću*, ali i sa *svim velikosrpskim elementima*. Najverovatnije da je racija u Starom Bečeju izvedena na poziv samog opštinskog beležnika Đule Bereca.³³² I ovde je legitimacioni odbor odlučivao o sudbini privedenih lica.³³³ Najviše ih je stradalo na Svetog Savu, a najmasovnija ubijanja izvršena su na ušću Bačkog kanala u Tisu gde su žrtve, kao i u Šajkaškoj i Novom Sadu, bacane pod led. Likvidacije su izvršene po već oprobanom novosadskom scenariju, zbog navodnih napada nepouzdanih elemenata na mađarsku vojsku. Pod udar su došli, kao i u Novom Sadu, najvećim delom stanovnici jevrejske nacionalnosti i to, naročito, bogatije porodice. U odnosu na srpsko stanovništvo, analizom strukture žrtava, primetna je želja mesnih vlasti da i likvidacijom viđenijih porodica Srba obezglave ovu nacionalnu grupu i u potpunosti obezbede mađarsku dominaciju. Racijom u Starom Bečeju ubijeno je 110 Jevreja, 102 Srba i 13 ostalih.

Pacifikacija Južnih krajeva završena je 30.januara 1942.godine kada je Ferenc Sombathelji izdao naredbu o obustavljanju delatnosti organa unutrašnje bezbednosti u Bačkoj i kada je ukinuta zajednička komanda, a sve vojne jedinice dobile su zadatak da se povuku u svoje garnizone u cilju uspostavljanja mirnodopskog sistema. Bilans i konsekvence pacifikacije bile su više nego tragične. Bačka je ostala bez blizu četiri hiljade svojih žitelja, najviše Srba (2.578) i Jevreja (1.068). Svi oni bili su žrtve jedne nerazumne i genocidne politike mađarskog okupatora koja ga je učinila istorijski odgovornim za masovna stradanja srpskog i jevrejskog stanovništva na prostorima Bačke.

³³¹ MV.AZ, br. 22990.

³³² R. S t a k i ć, *Bečej u ratu i revoluciji 1941-1945*, bez god. izdanja,342.

³³³ U odboru su bili, pored Bereca i: dr Ištvan Hodi, predsednik sreskog suda, Karolj Đire, sreski načelnik, Imre Karačonji, predsednik opštine, David Hodik, potpredsednik opštine, veći broj opštinskih činovnika i drugih viđenijih meštana. Sastav odbora i njegova reprezentativnost svedoče o tome kakav je značaj pridavan raciji. (AV.F.183.br.4127).

b. Odjek racije i pokušaj da se promeni stav prema srpskom pitanju

Januarska racija sa svim svojim tragičnim posledicama i svirepošću, ostavila je dubokog traga u odnosima dvaju naroda - mađarskog i srpskog, i još više ih udaljila od svakog međusobnog poverenja, posebno u selima Šajkaške. Sa unapred isplaniranom akcijom i namerom da se definitivno obračuna sa nelojalnim srpskim i jevrejskim stanovništvom, mađarske vlasti postigle su sasvim suprotan efekat od željenog. Ne samo da se nije uspelo sa pacifikacijom Bačke, da se znatnije promeni etnički odnos, tamo gde su Srbi bili u većini, da se utiče na Nemačku da joj se dâ Banat, nego se nije uspelo ni sa željom da se umanji nemački pritisak za slanje većeg broja mađarskih vojnika na Istočni front. Samo je ostvareni pogrom nad jevrejskim stanovništvom jasnije približio mađarski antisemitizam nemačkom, relativizujući donekle nemačko nezadovoljstvo mađarskim odnosom prema Istočnom frontu.

Posle krvavih januarskih događaja 1942.godine u dušu srpskog naroda u Bačkoj uvukli su se bol, patnja i strah, ali i rezignacija zbog učinjenih nedela okupatora.

Lokalno mađarsko stanovništvo umnogome je podržavalo mere da se *nepokorni Srbi za svagda umire*. Ni upozorenja demokratske javnosti da će zbog počinjenih zločina i sam mađarski narod snositi posledice i odgovarati zbog toga, nisu u prvo vreme izmenili njihov stav. Do određenih promena će doći tek kada su Nemačka i njeni saveznici zapali u dublju ratnu krizu 1943.godine. Tada će se javiti izvestan strah od mogućih odmazdi i revanša srpskog stanovništva.

Zločini mađarskih vlasti u Bačkoj ipak nisu ostali bez odjeka. Mada se štampa tim pitanjima nije bavila sve do leta 1942.godine, ipak su vesti o počinjenim zločinima stizale čak i u glavni grad Mađarske, ali su se širile i na Zapad.

Već u toku racije u Šajkaškoj, demokratske snage izrazile su protest i neslaganje sa merama mađarskih vlasti. U zahtevima za otkrivanje svih činjenica vezanih za raciju i kažnjavanje glavnih krivaca najviše se eksponirao Endre Bajči Žilinski.³³⁴ U trenutku kada se samo naslućivalo *da se dole u Južnim krajevima nešto strašno dogodilo*, on je u pismu Lašlu Bardošiu od 19.januara 1942.godine³³⁵ izrazio duboku zabrinutost zbog krvoprolića u Šajkaškoj i upozorio da će demokratska javnost na to svakako reagovati i to najoštrije osuditi. Između ostalog, odlučno se izjasnio za protest *protiv sadističkog germanskog načina rešavanja problema u Mađarskoj, gde je izvršena protivzakonita, neodgovorna akcija krvoprolića, usled čega je radi odmazde zbog žabaljskog ustanka beznačajnih razmera pobijeno navodno 1.800 srpskih duša, među kojima je bilo i nedužne dece, odojčadi, žena, devojaka...* Ocenio je takođe da je pokolj nedopustivo dospeo u ruke pronemačkih oficira mađarske vojske i time umnogome pokidao veze između srpskog i mađarskog naroda čime je nekadašnji Ugovor o prijateljstvu iz 1940.godine izgubio svu svoju vrednost. Izrazio je posebno želju da se barem kod srpskog stanovništva Bačke razvijaju takve ideje koje su izložene u Ugovoru kako bi se moglo zajednički živeti na tim prostorima.³³⁶ Ovo pismo kao i upozorenje demokratskih krugova u Mađarskoj, nisu uticali na izmenu karaktera i metoda pacifikacije Bačke. Budući da njegovo pismo Bardošiju nije

³³⁴ O njegovom životu i delatnosti vidi opširnije: D e r n o i K o c s i s L, *Bajcsy Zsilinszky*, Budapest 1966. i T i l k o v s z k y L, *Bajcsy Zsilinszky*, Budapest 1986.

³³⁵ Informacije o događajima u južnoj Bačkoj, on je dobio od Milana L.Popovića koji je 19.januara boravio u Budimpešti, ali i Ištvana Žičia i Maćaša Tenjia koji su u vreme racije bili u Bačkoj. Dodatne informacije dobio je i od Irineja Čirića, dr Koste Hadžia, Bogdana i Đoke Dunderskog sa kojima je održavao prijateljske odnose još pre rata.

³³⁶ K. V i g, *Bajči Žilinski i mađarsko-jugoslovenski odnosi*, Zbornik za društvene nauke Matice srpske, N.Sad br. 54/1969, 123.

dalo nikakave rezultate, Žilinski je 4. februara 1942. godine uputio poseban memorandum samom regentu Hortiju.³³⁷ Događaje u Šajkaškoj Žilinski je u Memorandumu predstavio kao *nerazumno masovno klanje*, uglavnom nedužnog stanovništva, kao *krvavi zulum i najnečovečnije klanje*, i strahovitu grešku koja će izazvati potres mađarskog pravnog poretka protiv koga treba da dignu svoj glas svaki poštenu građanin Mađarske. Pokolj 1942. godine on smatra *i neizmernom sramotom za mađarski narod - klanjem koje nema ništa zajedničkog sa mađarskim duhom*, zbog čega je od regenta tražio: *Preklinjem Vaše Visočanstvo, u ime miliona, da kaznite vinovnike, a uko za to postoje prepreke izvolite onda sve čestite Mađare i nas koji već godinama dižemo glas stavite na optuženičku klupu da bar u smrti zaboravimo da smo ikada bili Mađari. Ako pobede prvi mi ćemo morati propasti.*³³⁸

Povodom krvoprolića u Bačkoj oglasila se i Komunistička partija Mađarske jednim svojim letkom od 6. februara 1942. godine u kojem je osudila Bardošijevu vladu za stradanje više hiljada civilnog stanovništva Južnih krajeva, zahtevajući kažnjavanje glavnoodgovornih kao i istupanje Mađarske iz Trojnog pakta i uspostavljanje veza sa Rusijom, Engleskom i Amerikom.

Pod pritiskom demokratske javnosti, početkom marta 1942. godine dolazi do smene u mađarskoj vladi. Prononsiranog nemačkog čoveka Lasla Bardošija smenio je, nešto liberalniji, Mikloš Kalai koji je politikom laviranja između Nemačke i Britanije, pokušao da spase ono što se spasti moglo. Međutim, napuštanje mađarskog broda kojim je komandovao Hitler preko admirala Hortija čak ni sledeće, 1943. godine, nije išlo bez teškoća. U politici okretanja prema zapadnim saveznicima, određenu ulogu imalo je srpsko pitanje u Bačkoj, zbog čega su vlasti, odmah posle racije, pokušale da poprave odnose između srpskog i mađarskog naroda. Uglavnom su se pravdale da su delovale u državnom interesu protiv onih koji su nameravali da ruše poredak. U nastojanjima da se smiri situacija u Bačkoj, pre svega u Šajkaškoj, mađarske vlasti su angažovale Srbe, narodne poslanike u Parlamentu, Milana L. Popovića i starobečejskog poslanika i posednika Bogdana Dunderskog. Određenu, možda i značajniju ulogu u tome trebao je da odigra i episkop bački Irinej. On je već u poslanici, izdatoj u vreme racije u Novom Sadu, koju je prema njegovoj posleratnoj izjavi potpisao pod pritiskom mađarskih vlasti, osudio komunističku delatnost i naglasio da je dužnost *njegove smirenosti da potseti na opasnost koja pretila onima koji bi se dali zavesti...Svu opasnost koja pretila od rušilačkih elemenata očinski preporučujem blagočastiju Vašem da se ne date zavesti na krivi put, nego da u pokornosti zakonima ove zemlje u vršenju svojih dužnosti prema Bogu i državi otklonite sva zla i sve teškoće koje današnje vreme donosi.*³³⁹

Po povratku sa sednice Parlamenta, koja je održana 8. februara 1942. godine, na kojoj su prvi put učestvovali i delvidički poslanici, Milan L. Popović je izjavio za *Novu poštu* (najverovatnije posle instrukcija koje je dobio u Budimpešti) sledeće: *Srpska narodnost je tu u Mađarskoj i želimo tu i da ostanemo u svojoj celini sa svim svojim narodnim atributima, ali mi želimo, iskreni i svesni svog položaja u kome se nalazimo da se što pre ukopčamo u novi državni život Mađarske i da se prilagodimo novom državnom poretku. To je potpuno prirodan proces jer smo mi sudbinski povezani sa mađarskim narodom, jer živimo okruženi*

³³⁷ Vidi opširnije A. K a s a š, *Memorandum Endrea Bajči Žilinskog*., 181-202.

³³⁸ Nažalost, bio je sasvim u pravu. *Mađarski brod*, vođen admiralom Hortijem, sve više je tonuo a zbog svog antinacističkog stava biće likvidiran 1944. kada su u Mađarskoj na vlast došli pripadnici ekstremne profašističke Stranke strelastih krstova.

³³⁹ Ovaj proglas svakako da nije mogao znatnije da utiče na događaje u gradu. Biće objavljen i u *Délvidék*-u 31. I 1942, sa ciljem da se sa sadržajem upozna šira javnost Bačke.

*njima obuhvaćeni njihovim životnim interesima pod vekovnim uticajem njegove kulture i njegove državne moći...Iz naših redova u Bačkoj neće nikad izaći podmetači bombi i eksploziva, zločinci nad kućom i imovinom ili napadači na mađarsku vojsku. Mi smo kombativan (borben) narod, ali disciplinovan i lojalan prema državi i njenim vlastima...Srpska narodnost u Mađarskoj ne teži takvom poretku i nije spala na to niti će ikada na to pristati da komunističku akciju razvija ili potpomaže, ni među sobom ni među drugima.*³⁴⁰

U jednom izveštaju mađarskih vlasti, iz tog vremena, konstatovalo se *da je srpsko stanovništvo potišteno i preplašeno da se potpuno povuklo u sebe i boji se novih ispada. Strah pojačava i bojazan od mađarskog agrarnog proletarijata koji u poslednje vreme izraženije pretil srpskom stanovništvu.* Ovakve pretnje su izražavale određene političke grupacije, ali i ekstremniji mađarski političari, među kojima se posebno isticao dr Ivan Nađ, poslanik u mađarskom Parlamentu.

Srpsko stanovništvo plašilo se kolektivne odgovornosti, *mada su trezveniji slojevi, ističe se u gore pomenutom izveštaju, naglašavali da neodgovorne pojedince treba najstrože kazniti, a ne one koji nemaju veze sa prekršiocima.* Izražena je i misao da srpsko stanovništvo *treba da shvati da ove mere odmazde nisu uperene u cilju proganjanja Srba, već obračun sa onima koji krše zakon, a svaka pravna država o tome treba da brine.* Posebno je zahtevano od viđenijih Srba da utiču na svoje sunarodnike, posebno u Šajkaškoj, da se smiri i uključi u mađarsku državnu zajednicu.³⁴¹

U cilju smirivanja situacije u Šajkaškoj, ministar unutrašnjih poslova Ferenc Keresteš Fišer primio je 25.februara 1942.godine Milana L.Popovića i naložio mu da zajedno sa Bogdanom Dunderskim, kao narodni poslanici obiđu Titel, Čurug i Žabalj. Sa ovom akcijom bio je upoznat i veliki župan Leo Deak koji je i sam podržavao nastojanje da se međunacionalne tenzije smire.³⁴²

Početkom marta 1942.godine Milan L.Popović i Bogdan Dunderski posetili su Titel, Žabalj i Čurug i razgovarali sa predstavnicima srpskog stanovništva. Popović, koji je na ovim skupovima bio glavni govornik, posebno je isticao *da srpski narod mora sebe da sačuva od svih izlišnih uznemirenja i akcija koje bi njegovu lojalnost i građansku vernost doveli u sumnju. On ne sme da dozvoli da ga najamnička propaganda zavede i on treba da ustane i da se brani od svake komunističke akcije koja ga svakodnevno, već pune dve godine laže vestima. Njihovim lažima imamo da zahvalimo za sva stradanja i za naša u crno zavijena ognjišta.* Naravno, Popoviću nije bilo teško da za sve nedaće i stradanje srpskog stanovništva optuži komuniste, jer je on i pre rata bio na čelu antiboljševičkog komiteta.

Prilikom posete dvojice narodnih poslanika ponovo su u šajkaškim selima bili otvoreni pravoslavni hramovi, a pošto su skoro svi srpski sveštenici bili pobijeni u raciji, službu je obavio iguman bođanskog manastira Platon.³⁴³

³⁴⁰ Nova pošta, Ujvidek 17. II 1942,3 i *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1942 II 17,2.

³⁴¹ MV.AZ, br. 19882.

³⁴² Deak je uputio sreskom načelniku žabaljskog sreza instrukcije koje je ovaj prosledio beležnicima Čuruga, Titela i Žablja. U njima se posebno isticalo da će srpski poslanici sami na terenu proceniti na koji će način kontaktirati sa stanovništvom. *Ne treba im praviti nikakve smetnje, a nakon razgovora poslanika sa pojedincima nikako ne preduzimati njihovo hapšenje i saslušavanje,* posebno se isticalo u ovom dopisu. (MV.AZ,mađ.grad.14/100-a).

³⁴³ Nova pošta, Ujvidek 4.III 1942,3 i *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1942 III 4,2.

Milan L.Popović, početkom marta 1942.godine uputio je i apel svim Srbima advokatima, lekarima i apotekarima, gostioničarima i zanatlijama kojima nije bio odobren rad 1941.godine da mu se prijave kako bi on mogao da posreduje kod mađarskih vlasti da im se izdaju dozvole i omogućí nesmetani rad u novoj državi. Takođe je nagovestio da neke od srpskih nacionalnih ustanova u budućnosti mogu nastaviti rad.

Kao vid promene stava prema Srbima i pravoslavnoj crkvi u Bačkoj trebalo je da posluži i odluka mađarske vlada da crkva može organizovati humanitarnu pomoć, pre svega za decu u Šarvarskom logoru. Pravoslavnoj crkvi 1.aprila 1942.godine je dozvoljeno da u srpske domove može smestiti 186 dece, i to muške do 14 godina i ženske do 15 godina. U ovoj odluci izričito se isticalo da se deca ne mogu smeštati u Šajkaška sela što je bio još jedan dokaz pozorenja mađarskih vlasti prema Šajkaškoj iz straha od jačanja srpskog elementa na ovim prostorima. Aktivnošću srpske pravoslavne crkve, posebno crkvene opštine u Novom Sadu, spašeno je iz Šarvarskog logora blizu tri hiljade dece i 184 majki sa novorođenčadima.³⁴⁴ Od pravoslavnog Uskrsa 1942.godine mađarske vlasti su počele dozvoljavati i slanje pomoći internircima u Šarvar.³⁴⁵

Veliki župan Bač-Bodroške županije Leo Deak takođe se uključio u aktivnost smirivanja međunacionalnih odnosa. U poslanici bačkim Srbima istakao je: *Pozdravljam nastojanje Srba u vezi sa njihovom gotovošću da sarađuju sa nama. Ujedno svim Srbima poručujem da budu potpuno mirni i da svim silama nastoje da u priključenju Južnih krajeva majci domovini nađu svoje mesto. A moja čvrsta volja i želja je da sa svima njihovim stvarima postupam sa punom ravnopravnošću, kako se u ostalom već odnosni zakonski propisi primenjuju i na ostale građane. Takođe preporučujem svima onima koji imaju određene molbe i žalbe da se obrate nadležnim vlastima sa puno poverenja, a ja ću garantovati da će za sve te stvari izvideti i doneti rešenja na osnovu postojećih zakona i propisa. Dogod se budem nalazio na ovom položaju ja ću odlučno ići ovim putem i svakom dati ono što mu po zakonu pripada.*³⁴⁶

Od proleća 1942.godine mađarske vlasti su nastojale da se Srbi uključe i u vladajuću stranku Mađarsku partiju života (MÉP). Tako je 10.aprila dr Leo Deak, koji je bio na čelu ove stranke u Južnim krajevima, primio jednu delegaciju somborskih Srba u kojoj su bili: Milivoj Petrović, Sima Tapavica, dr Sima Racić, dr Kornel Nikolić, Stevan Makarić, Nikola Radojević, dr Fedor Konjović i Đorđe Cvejanov. Tom prilikom upoznao ih je sa programom stranke i njenim stavovima prema srpskom stanovništvu. Već krajem maja u ovu stranku učlanilo se oko stotina Srba iz Sombora.³⁴⁷ Veliki župan je zatražio od njih da sastave i jedan memorandum u kojem će izneti sve svoje želje kako bi im se uz njegovu podršku kod viših vlasti izdejstvovalo rešavanje najvažnijih pitanja. Ova grupa Srba sastavila je memorandum polovinom maja i u njemu izrazila svoju lojalnost mađarskoj državi i zatražila povoljniji tretman Srba u političkom i privrednom životu. Podršku svojih zahteva zatražili su i od dr Imre Deaka, poslanika u mađarskom Parlamentu, smatrajući ga svojim, jer taj deo Bačke nije imao srpskog predstavnika u Parlamentu.

³⁴⁴ MV.AZ, br. 26012.

³⁴⁵ Aktivnošću srpske crkvene opštine u N.Sadu, u Šarvar je poslato 10750 uskršnjih jaja, 1200 kgr kolača, 965 komada muškog i 801 komad ženskog rublja, 140 kgr slanine itd. Jula iste godine novosadski veleposednik Đoka Dunderski poslao je u šarvar 8 vagona slame, 4 vagona kiselog kupusa, 2 vagona pasulja i drugih konzervi čime je ishrana u logoru donekle poboljšana. (MV.AZ, br.26012).

³⁴⁶ Nova pošta, Ujvidek 14.IV 1942, 1.

³⁴⁷ Nova pošta, Ujvidek 12.IV 1942 i *Reggeli Ujság*, Ujvidek 1942 V 30,2.

Sve veći pritisak demokratske javnosti, ali i pojačana aktivnost jugoslovenske vlade u Londonu da se istina o zločinima nad Srbima u Bačkoj sazna, naveli su mađarsku vladu da se događaji u vezi sa racijom detaljnije ispituju. U tu svrhu formirana je posebna komisija na čelu sa pukovnikom Jožefom Babošem koji je radio po direktivama Ferenca Sombathe-
lja. Pomoć u ovom poslu pružio mu je i sam Milan L.Popović. Posle detaljne istrage kojom su evidentirane žrtve³⁴⁸ i nepravilnosti prilikom izvođenja racije, podignuta je optužnica protiv Ferenca Feketealmi Cajdnera, Jožefa Grašia i Lasla Deaka. Početkom juna pokrenut je i sudski postupak protiv glavnih vinovnika racije, ali je ipak Horti najodgovornije pomilovao, a Feketealmi Cajdnera i Lasla Deaka penzionisao, dok je za zločine osuđeno šesnaest nižih oficira. Pod pritiskom Hitlera da Mađarska pošalje na Istočni front svoje vojne snage, Horti je smatrao da nije poželjno suditi višim oficirima, jer bi se to loše odrazilo na opšti moral u vojsci. Međutim, razlozi su bili mnogo dublji i oni će se potvrditi tek 1943.godine prilikom obnovljenog suđenja.

Problem racije i događaji u vezi s njom biće predmet rasprave i u mađarskom Parlamentu jula 1942.godine u kojoj je značajnu ulogu imao Milan L.Popović. Ovo pitanje nije slučajno stavljeno na dnevni red parlamentarne rasprave baš u to vreme. Na to nisu uticali samo pritisci javnosti i slanje vojnika na Istočni front, već i strah od mogućih reakcija srpskog stanovništva u vreme predstojećih žetvenih radova. Ne slučajno, i episkop bački Irinej posetiće početkom jula 1942.godine Đurđevo, Žabalj i Čurug. Prema izveštaju čuruškog beležnika održao je službu božiju u hramu i pozvao stanovništvo *da marljivo radi, da u svemu nastoji da sačuva useve i da ih što pre prenese sa njiva i da se pazi spoljnih uticaja i huškača*. Prilikom molitve napomenuo je i *da vernici ne očekuju svoje bližnje nestale u januarskim događajima jer su oni već odavno na dnu mora*. Na kraju je u izveštaju konstatovano da je poseta episkopa *ostavila veliki utisak na srpsko stanovništvo, ali da se ne oseća nikakva promena u njihovom raspoloženju*.³⁴⁹

Na strah od sabotažnih akcija u vreme žetve i *potrebu da se srpsko stanovništvo upozori na posledice takvih činjenja*, ukazao je početkom jula i sam Milan L.Popović ističući *da se srpski narod mora paziti tuđe propagande, naročito boljševičke...Nekome ide u prilog izgleda stvaranje takve psihoze i izazivanja sumnje u naš narod i njegovu gotovost da u svakom pogledu obezbedi za sebe i za ljudsku zajednicu što obilniju žetvu i hleb nasušni*. *Tom nekom, ko tu propagandu vrši, stalo je prvenstveno do tuđinskih internacionalnih interesa, a ne do interesa srpskog naroda*. *Svim tim komunističkim agitatorima bili su vazda, ja to znam, predmet htenja sve i svašta drugo samo ne nacija*. *U celoj toj komunističkoj propagandi postoji jedan zajednički cilj: ostvariti pakleni plan svetske revolucije pomoću sabotaža za vreme rata i neodoljive mržnje društvenih klasa za vreme mira*...³⁵⁰

Dana 12.jula 1942.godine Milan L.Popović boravio je u Somboru gde je nakon službe u crkvi koju je obavio prota Vlajko Aleksić, uz prisustvo gradonačelnika Petera Čerte, održao jedan konsultativan sastanak sa viđenijim Srbima Sombora. Tom prilikom istakao je da i pored januarskih događaja niko od srpskog naroda ne traži da napusti svoju veru i da

³⁴⁸ Komisija je evidentirala 3.340 žrtava. Međutim, mađarski izvori nastali neposredno posle racije pominju brojku od deset hiljada likvidiranih Srba i Jevreja, a tu brojku pominje i sam Endre Bajči Žilinski. Prvi su je uvećavali iz razloga da bi uverili Nemce o žestini sukoba u Bačkoj i time amortizovali njihov pritisak za slanje što većeg broja mađarskih vojnika na Istočni front, dok je Žilinski time želeo da učini što odgovornijim mađarski oficirski kadar pronemačke orijentacije za stradanje Srba i Jevreja.

³⁴⁹ MV.AZ.mađ.grad.15/20; 15/26; 15/29 i Nova pošta, Ujvidek 9.VII 1942,4.

³⁵⁰ Nova pošta, Ujvidek 3. VII 1942,3.

se odrekne svoje nacionalnosti. *Kraljevska vlada nema nikakve namere da pripadnicima srpskog naroda u Mađarskoj čini nikakve teškoće u privrednom jačanju, mogućnosti zarade i kulturnog uzdizanja, ali zahteva da Srbi u Mađarskoj kao stvaralački elemenat ne podlegnu stranoj propagandi, već da nađu svoj duševni mir i da pomoću svojih privrednih i materijalnih sposobnosti postanu što pouzdaniji elemenat na koga se mađarska država može u svakom pogledu osloniti.*³⁵¹

Smatrajući problem odjeka racije i uopšte srpskog pitanja, posebno u vreme predžetvenih radova kao opštedržavni problem, Parlament ga je stavio na dnevni red svog 283. zasedanja, pre vremena i *neplanirano*. Time se izašlo u susret i želji Milana L. Popovića da podnese svoju interpelaciju 15. jula 1942. godine. Govoreći u Parlamentu o srpskom pitanju, u kontekstu januarske racije, posebno je istakao da je za nju kriv boljševički elemenat koji se uvukao u srpski narod i da je *sve one koji su se osmelili da ustanu protiv mađarske države sustigla zaslužena kazna*. Upozorio je, međutim, i na razliku između šajkaških i novosadskih događaja, ocenjujući da u Novom Sadu javni red nije narušen nikakvom kolektivnom ili pojedinačnom akcijom ni četnika ni dobrovoljaca, ali ni partizana ni komunista. *Uličnih borbi nije bilo, nije ubijen ni jedan Mađar. Unatoč svemu tome žalosni događaji su bili takvih razmera, uništeno je toliko ljudskih života i imovine, da je čovek i svaki pošten Mađar zapanjen njihovom nerazumnošću... Operacija čišćenja daleko je prešla onu granicu koja se mogla dozvoliti u cilju očuvanja javnog reda i mira stanovništva... Ono što pred Parlamentom zahtevam od gospodina predsednika Vlade jeste da se ovaj bezumni čin, zbog svojih negativnih posledica više nigde uz primenu onih sredstava nikada ne ponovi. To ne služi interesima Mađarske i njene istorijske uloge koju ona ima u Podunavlju i koja će među narodima koji tu žive imati i svoju budućnost.*³⁵²

Odgovarajući na interpelaciju Milana L. Popovića, predsednik vlade Mikloš Kalai, konstatovao je da postavljanje ovih pitanja u Parlamentu opovrgava sve optužbe na račun Mađarske i *da ne veruje da bi poslanik Mađar u bivšem jugoslovenskom Parlamentu mogao održati ovakav govor*. Poslanicima je Kalai podneo opširan izveštaj o januarskim događajima, optužujući Srbe da su podlegli boljševičkoj propagandi s ciljem da podignu ustanak širih razmera. Konstatovao je da je u raciji stradalo 2.250 stanovnika Južnih krajeva,³⁵³ pominjući kao žrtve samo Srbe, a ne i Jevreje, prema kojima je Mađarska imala sve izraženiji antisemitski stav. Odgovarajući na Popovićeve interpelacije, Kalai je istakao i sledeće: *Srbi predstavljaju posebnu i određenu istorijsku i društvenu individualnost. Međutim, baš ta individualnost je sa svojim zatvorenim formama, podesna za zatvoreno življenje i sporazumevanje. Srbin nije tip za asimilovanje i po svoj svojoj verskoj i istorijskoj određenosti, prirodno je da se nigde i ne meša, niti utiče na formiranje drugih naroda. Ljudska granična linija Mađara i Srba konačno su i baš ta individualnost koja treba da probudi pravednu pažnju države ukoliko želi da stvori mirno zajedničko življenje među svojim ravnopravnim građanima. Naše srpstvo neka bude umireno, jer kao što smo ih primili pre tri stotine godina kada su se spašavali ispred turske opasnosti tako će im ovi prostori i danas biti domovina.*³⁵⁴

Mađarske vlasti su smatrale da će interpelacija i odgovor predsednika vlade zadovoljiti svetsku javnost i time *objasniti razloge koji su doveli do toliko žrtava*. Međutim, čak ni mađarska javnost time nije bila zadovoljna. Šesnaestorica viđenijih ličnosti, među kojima su bili i episkop bački Irinej i Milan L. Popović, na čelu sa Endre Bajči Žilinskim podnela

³⁵¹ Reggeli Ujság, Ujvidék 1942 VII 14,3.

³⁵² ZDNR XV/1,313-314.

³⁵³ Isto, 314-316.

³⁵⁴ MV.AZ, br.8431.

je 25. decembra 1942. godine Parlamentu zahtev da se najodgovorniji za raciju kazne, a oštećenim licima i njihovim porodicama nadoknadi šteta.³⁵⁵ Do suđenja će doći, ali tek krajem 1943. godine, čime će mađarska farsa oko januarskih događaja biti samo nastavljena.

Mađarska štampa u Bačkoj, pa čak i prorežimska novosadska *Nova pošta* na srpskom jeziku, poklanjali su veliku pažnju ovom parlamentarnom zasedanju. Posebno je u afirmativnom smislu istican Milan L. Popović *kao veliki borac za srpske nacionalne interese u Mađarskoj* i kao poslanik *koji je imao hrabrosti da ovako delikatna pitanja pokrene u Parlamentu*. Sve to trebalo je da posluži, pored već pomenutih ciljeva i težnji mađarskih vlasti, da učine izrazitiju i što bržu asimilaciju Srba u Bačkoj.

Uoči, i u vreme parlamentarnog zasedanja, sve više se isticala potreba srpsko-mađarske saradnje kako bi se prevladale nacionalne tenzije posle učinjenih zločina nad srpskim stanovništvom. Segedinski književno-istorijski časopis *Délvidéki szemle* želeći time da da svoj doprinos tim nastojanjima objavio je jednu pesmu o tradicionalno dobroj saradnji jednog srpskog mesta (Stapara) i susednog - mađarskog (Doroslova).³⁵⁶ Ona glasi:

Lepo žive dva seoca stara,
dva seoca Srba i Mađara.
Bilo je to još četrdesetosme
kad se oni oblaci podigoše.
Stapar gori - Doroslovo moli,
Stapar dreči - Doroslovo leči.
Doroslovo moli da Stapar ne gori.
Dođe posle godina osamnaesta.
žuri Srbin braći Mađarima,
Mađarima sela Doroslova
jer pristiže srpska vojska mlada.
Svi upoznaju srpsku vojsku mladu.
Staparci kažu:
Ovo su nam naši Mađari-Mađari braća naša,
a kojima smo prvi susedi uvek bili,
svako dobro i zlo delili.
Delili i ne zaboravili.
Uzmite ih kao braću vašu.
Tako žive Stapar i Doroslovo,
tako žive sada i doveka.

Jačanju srpsko-mađarskog prijateljstva trebalo je da posluži i knjiga dr Đerđa Štajera *O mađarsko-srpskom bratstvu*. U knjizi se isticalo da su *mađarski i srpski narod po svojoj prošlosti, istoriji i tradiciji oduvek bili upućeni jedan na drugog i pozvani da zajedno žive i rade. Mađarski i srpski narod su slične naravi. Mađar, isto kao i Srbin, voli slobodu,*

³⁵⁵ U ovoj grupi bili su još i vitez Lajoš Makrai, Zoltan Tildi, grof Janoš Žiči, grof Đerđ Aponji, grof Geza Palfi, grof Alfons Palavičini, grof Janoš Esterhazi, princ Karolj Odeskalki, grof Laslo Šerenji, grof Antal Šigrai, dr Gustav Grac, dr Zoltan Horvat, Bela Varga, dr Deže Abraham i dr Georgije Zubković. Mađarske veleposednike i demokratski orijentisane ličnosti animirala je grofica Dezi Karolji. U želji da pomogne deci koja su u raciji stradala i ostala bez roditelja ona je krajem leta odlučila da uputi pomoć u iznosu od 40000 penga. Tome su se, međutim, suprotstavili Irinej Čirić, Georgije Zubković i Milan L. Popović, uz obrazloženje *da se ovom plemenitom inicijativom ne mogu izbrisati suze srpskog naroda i tu pomoć naš narod ne bi rado primio*, jer bi je smatrao kao milostinju. (MV. AZ, br. 8399).

³⁵⁶ *Nova pošta*, Ujvidek 27. VI 1942, 3.

*gostoljubiv je, viteškog duha, duševan, vedar, živ, osećajan, temperamentan i lako plane i kao što je veran prijatelj tako je i ogorčeni neprijatelj. Kako Mađari, tako i Srbi, ispunjeni su najplemenitijim idealizmom, ljubavi za slobodom i nezavisnošću i za sve ove ideale prolili su mnogo krvi.*³⁵⁷

Poseban publicitet u mađarskoj štampi dat je izložbi Milana Konjovića koja je otvorena 5. novembra 1942. godine u budimpeštanskoj galeriji Tamaš gde je ovaj Somborac izložio svojih trideset pejzaža sa bačkim motivima. Glorifikujući Konjovićevu izložbu i njegov umetnički rad, *Magyar nemzet* je zabeležio da je ova značajna izložba pozvana da utire puteve sporazumevanja prijateljstva između Mađara i Srba koji žive u Mađarskoj. On je svojom umetnošću dočarao na platnu nešto što govori o sudbinskoj zajednici mađarskog i srpskog naroda u Južnim krajevima.³⁵⁸

I pored nastojanja da se poprave mađarsko-srpski odnosi okupacione vlasti zadržale su nepoverljiv odnos prema srpskom narodu o čemu svedoči i naredba iz maja 1942. godine po kojoj se svi Srbi zbog svoje nepouzdanosti, bez obzira na čin, moraju lišiti prava nošenja oružja u mađarskoj vojsci. *Oni su svi, bez izuzetka maksimalno naklonjeni jugoslovenskom šovinizmu i boljševičkim idejama. Prvom prilikom koja im se ukaže svoje oružje neće upotrebiti protiv neprijatelja već protiv nas.*³⁵⁹

Od tog vremena Srbi iz Bačke biće regrutovani u radne jedinice u tzv munkaše i služiče uglavnom za fizičke poslove pri vojnim jedinicama. Srpski mladići regrutovani su u ove jedinice i iz razloga da bi bili pod većom kontrolom i *otrgnuti od buntovnih boljševičkih i destruktivnih uticaja.*

Do intenzivnijeg regrutovanja dolazi u leto 1942. godine. U to vreme registruju se i pojave bežanja srpskih regruta u Srbiju i njihovo uključivanje, uglavnom u vojne jedinice Milana Nedića. Nisu samo strah i nacionalni razlozi uticali na ove ilegalne odlaske, već i mogućnost veće zarade - tamo im je navodno nuđena plata od 1.800 dinara mesečno. Mađarske vlasti su o ovim pojavama upozoravale srpsku stranu u Beogradu, ali su i same reagovale, ne samo pooštavanjem kontrole granice prema Srbiji, već i objavljivanjem napisa u štampi o sudbini prebeglih srpskih mladića. Tako je *Reggeli Ujság* početkom septembra 1942. godine pisao kako su se iz Srbije vratili: Slavko Savić, Svetozar Radomirović, Veljko Sremčev i drugi iz Bačkog Petrovog Sela. Oni su, da bi izbegli služenje u mađarskoj vojsci, preko organizovane veze u Banatu, otišli u Beograd, ali su se prema pisanju mađarske štampe, *ubrzo razočarali, ne samo situacijom u Srbiji, već i time da su vojnu obuku vršili u svojim cipelama i odelima, a od obećane plate 1.600 dinara im je uzeto za hranu i smeštaj, 150 dinara za pranje veša i nabavku cigareta tako da im je mesečno ostajalo svega 50 dinara.* Pošto su se svi mladići sami vratili na teritoriju mađarske države sud ih je kaznio samo zbog ilegalnog prelaska granice.³⁶⁰

Bez obzira na pokušaje da se promeni stav prema srpskom stanovništvu i donekle ublaži represivno ponašanje režima, mađarske vlasti su i dalje izražavale određeni strah od Srba i na njemu zasnivale svoju politiku. Veliki župan Bač-Bodroške županije Leo Deak o tome je obavestio sreskog načelnika u Žablju 20. novembra 1942. godine da na njegovom terenu postoji ponovna mogućnost obnavljanja partizanskog pokreta, pa čak i ustanka širih

³⁵⁷ Isto.

³⁵⁸ *Nova pošta* Ujvidek 6. XI 1942, 3.

³⁵⁹ ZDNR XV/1, 296-297.

³⁶⁰ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1942 IX 5, 3.

razmera. Ovi pokreti su pod komunističkim uticajem, ali im ne nedostaje ni pomoć od jačih nacionalističkih slovenskih elemenata. Treba računati i na masovno infiltriranje sa teritorije Banata i Srema što će smrzavanje graničnih reka to omogućiti. Linija infiltriranja je: Mol-Titel-Šaregrad. Treba računati osim toga i na padobranske akcije, koje bi imale dalekosežne ciljeve.³⁶¹

c. Uloga i karakter DMKSZ-a

Za svega nekoliko meseci od odobrenja za rad januara 1941. godine, Mađarski kulturni savez u Kraljevini Jugoslaviji uspeo je da okupi do aprila iste godine oko 150.000 članova. To je nedvosmisleno svedočilo o potrebi, ali i želji za organizovanjem mađarske nacionalne manjine u predvečerje ratnog sukoba. Ovo organizovanje je predstavljeno kao delovanje na polju kulture, a u stavri je imalo za cilj da izvrši homogenizaciju mađarske nacionalne manjine u nastupajućim promenama u Podunavlju i šire. Zahvaćeni idejom obnove Velike Mađarske, mađarska nacionalna manjina u Kraljevini Jugoslaviji umnogome se pripremala za raspad jugoslovenske države, ali i za doček mađarskih honveda kao svojih oslobodilaca. I mađarska vlada i vojni vrh računali su na pomoć svojih sunarodnika, a posebno na rukovodioce Mađarskog kulturnog saveza koji su se faktički od prvog dana i stavili u službu mađarske vojske kao dobri poznavaoči mesnih prilika. Najveći broj članova ovog Saveza stupio je u redove nemzetera, a najviđeniji su bili i na čelu tzv Odbora desetorice i petorice. Oni su u euforičnoj situaciji bili glavni nosioci obračuna sa svim onim što je simbolizovalo jugoslovensku državu na prostorima Bačke i Baranje, učestvujući i u fizičkim likvidacijama svih onih za koje se smatralo da su srpski nacionalisti. Aktivno učešće uzeli su i u organizovanom proterivanju srpskih kolonista u cilju promene etničke slike ponovovraćenih krajeva.

Već početkom maja 1941. godine Đula Kramer³⁶² je objavio da Mađarski kulturni savez nastavlja sa radom pod nazivom Kulturni savez Mađara Južnih krajeva - DMKSZ izražavajući žaljenje što je mnogo mađarske braće istalo izvan naših teritorija, misleći pritom na Mađare Banata, Srema, ali i Slavonije. Kramer je apelovao 15. maja da se što pre u svim mestima formiraju podružnice, a u onima gde se za mesec dana ne održi osnivačka skupština staro rukovodstvo odmah smeni. Dozvole za nastavak rada podružnica trebale je da daju isključivo vojne vlasti jer je još uvek delovala Vojna uprava.³⁶³

Mada je organizovanje DMKZS-a otpočelo već prvih meseci okupacije, postojala je izvesna dilema da li je potrebna uopšte jedna takva organizacija u uslovima i okvirima jedinstvene države. Preovladalo je mišljenje da ona treba ipak jedno vreme da postoji, ne samo zbog nacionalne strukture ponovovraćenih krajeva, već i zbog toga što su *Delvidečki Mađari, usled srpske vladavine u mnogome izgubili svoj nacionalni osećaj*. Posle ukidanja Vojne uprave DMKSZ će se posebno isticati kao nosilac svih nacionalnih manifestacija, jačanja mađarskog nacionalnog duha i bržeg uključivanja Južnih krajeva u celokupan život

³⁶¹ Veoma je zanimljivo da je i u to vreme još uvek postojao strah mađarskih vlasti od mogućeg ubacivanja sovjetskih padobranaca čime bi se pojačao antiokupacioni otpor srpskog stanovništva. (MV. AZ, mađ. građ. 15/154 i 15/186).

³⁶² Roden je 27. maja 1883. u Kuli u mađarizovanoj nemačkoj porodici koja se krajem XIX veka preselila u N. Sad gde je otvorila trgovinu mešovite robe. Završio je trgovačku akademiju i u vreme Prvog svetskog rata borio se u austrougarskoj vojsci u činu kapetana. U međuratnom periodu, zajedno sa svojom braćom vlasnik je Fabrike žičane robe *Braća Kramer* u N. Sadu. Posle Drugog svetskog rata osuđen je na smrt kao ratni zločinac.

³⁶³ Délvidék Zombor 1941 V 14,5.

hortijevske Mađarske. U jednom od svojih prvih proglašenja DMKSZ je naznačio želju *da nastavi svoj nacionalno spasavajući rad kao jedini zvaničan organ Mađara Južnih krajeva i da njemu treba da pristupi svaki onaj koji u srcu iskreno želi dobrobit sveukupnom Mađarstvu. Samo se onaj računa za Mađara koji je član naše organizacije. Mi imamo načina da naše ciljeve ostvarimo, a mađarska kraljevska vlada smatra naše udruženje jedinom organizacijom Mađarstva Južnih krajeva.* U vezi s tim dr Ivan Nađ će tih dana izjaviti: *Moramo svi postati članovi DMKSZ-a i raditi na tome da budemo bolji Mađari nego što smo bili do sada.*³⁶⁴ Jedan od takođe važnih razloga koji su doprineli nastavku rada Kulturnog saveza Mađara bio je i taj što je on imao ambiciju da svoju kulturno-prosvetnu i nacionalnu misiju proširi i na Mađare u Banatu i Sremu *kako se u tim krajevima ne bi izgubio osećaj pripadnosti pravom Mađarstvu.*

Početna materijalna osnova za delatnost DMKSZ-a bio je novac koji su novosadski Jevreji imali da prikupe prvih dana okupacije *kao otkup za ono što dvadeset tri godine nisu plaćali poraz mađarskoj državi.* Od oko 2,5 miliona penga, čak 550.000 je pripalo DMKSZ-u. Pored toga, ova organizacija konfiskovala je i svu imovinu sokolskih društava, Kola srpskih sestara i drugih srpskih nacionalnih i nacionalističkih organizacija.

Uvođenjem civilne uprave na prostorima Bačke i Baranje DMKSZ je svoju aktivnost ispoljio i u davanju tzv uverenja o nacionalnoj vernosti. Za dobijanje svakog, pa i najmanjeg zaposlenja u javnim službama izdavalo se ovakvo uverenje. DMKSZ je 2. oktobra 1941. godine uputio i jedan raspis u kojem se isticala potreba da *razne podružnice, udruženja i pojedinci izdaju uverenja o vernosti čak i Nemcima, Srbima, Jevrejima i drugima. Nije potrebno posebno tumačenje da mađarska vlada ovim uverenjima želi da Mađarima Južnih krajeva obezbedi primat u svemu pa i zaposlenju, te iz tih razloga ne smemo dozvoliti da se ona daju nemađarima.*³⁶⁵

Organizaciono jačanje, osnivanje mnogih podružnica i izbor njihovih uprava, omogućili su da se, 14. decembra 1941. godine u Novom Sadu održi i prva izborna konferencija DMKSZ-a na kojoj su prisustvovali i predstavnici Mađara iz Banata i Srema.³⁶⁶ Broj članova DMKSZ-a rapidno je rastao. Od 150.000 članova, koliko ih je bilo 1. aprila 1941. godine, njihov broj se povećao na 250.000, a sledeće godine (do 30. maja) i na blizu 300.000 članova svrstanih u 245 podružnica. Ovako veliki broj članova uslovljen je sistemom učlanjenja u DMKSZ glave porodice što je povlačilo i automatsko učlanjenje ostalih članova njegove porodice, čime su svi oni postajali *najmađarskiji Mađari.*³⁶⁷ Na konferenciji je izabrano centralno rukovodstvo na čelu sa Đulom Kramerom kao predsednikom. Za potpredsednike su izabrani: Elemer Koranji, Peter apatini Fernbah i Antal Magaši, dok je dr Laslo Hegediš postao direktor centralne kancelarije a sekretar Ferenc Blažek. U izvršni odbor ušli su: dr Ivan Nađ, Janoš Kelemen, vlasnik štamparije, Lajoš Horvat, reformatski sveštenik, dr Laslo Kadar, profesor Više trgovačke škole, Ferenc Horvat, baštovan,³⁶⁸ Deže Arva Andre, novinar, dr Karolj Paloš, Janoš Varga, učitelj i Kornel Bauer, činovnik.³⁶⁹

³⁶⁴ *Elaborat o DMKSZ-u Anketne komisije iz 1945* (MV.AZ, br. 25861).

³⁶⁵ AV.F.183.K.82.pov.br.53/945.

³⁶⁶ Izveštaj o organizaciji banataskih Mađara podneo je dr Geza Knol. U njemu je navedeno da u Banatu ima 89 podružnica sa 88.000 članova. Mađare iz Srema predstavljao je Tibor Dudaš.

³⁶⁷ *DMKSZ Munkaterv az 1942/43. munkaevre*, 32.

³⁶⁸ Posle njegove ostavke, (1943.) u Izvršni odbor izabran je dr Ištvan Tahi, profesor Više trgovačke škole.

³⁶⁹ MV.AZ, br.8453.

Na konferenciji je doneta i odluka da se izrade nova pravila saveza koja su usvojena na skupštini DMKSZ-a 22.februara 1942.godine. Pravila su poslata na odobrenje Ministarstvu unutrašnjih poslova koje ih je, uz neznatne izmene, odobrilo 17.avgusta iste godine. Ova pravila se nisu mnogo razlikovala u odnosu na ona odobrena 1941.godine od strane Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije. Naravno sada je delatnost Saveza bila na teritoriji hortijevske Mađarske,³⁷⁰ ali sa željom da utiče i na ostale vojvodanske Mađare. Za sedište organizacije ponovo je određen Novi Sad, mada je bilo mišljenja da bi, zbog značaja organizacije, ono trebalo da bude u županijskom sedištu, tj u Somboru. Međutim, preovladalo je mišljenje da Novom Sadu treba dati primat, jer je on trebao da se izgradi kao kulturni centar Južnih krajeva, a pre svega kao *nacionalni štit prema balkanskom pravoslavlju*. Pored toga, Novi Sad je, zahvaljujući pre svega Đuli Krameru, imao znatno organizovaniju i brojniju podružnicu od Sombora u kojem je do njenog formiranja došlo tek početkom februara 1942.godine sa svega 1.700 članova, dok je novosadska podružnica imala oko 20.000 članova, a primera radi, temerinska čak 7.000.

Zadatak Saveza preciziran je članom 5 Pravilnika u kojem se ističe da su njegovi ciljevi: da neguje, jača i hrani duhovni, književni, umetnički, društveni, ekonomski i kulturni rad mađarstva, da se brine o osiguranju ekonomskog i društvenog položaja i vodeće uloge Saveza na prostorima Južnih krajeva. Sledećim članom Pravilnika posebno je naglašeno da se DMKSZ ne bavi politikom, i da se svaka politizacija u njegovim okvirima zabranjuje.³⁷¹

Centralna uprava Saveza imala je posebne odseke za pojedine aktivnosti: Odsek za administrativno-organizacione poslove, Privredni odsek, Odsek za narodno prosvetivanje, za književnost, za likovnu umetnost, poseban Odsek za muzičku umetnost, sport, za amatersko pozorište, fakultetsku i visokoškolsku omladinu, a postojao je i poseban Odsek za pitanje Mađara u rasejanju.³⁷² Činjenica da je u okviru DMKSZ-a delovao i poseban Privredni odsek svedoči da se u njegovom delokrugu, uporedo sa nacionalnim jačanjem mađarstva, vodilo računa i o ekonomskom snaženju, posebno o praćenju poljoprivredne proizvodnje. Članovi ovog Odseka bili su u najvećem broju iz redova bivših veleposednika kojima je oduzeta zemlja posle Prvog svetskog rata.

Mada se DMKSZ često deklarirao kao nepolitična formacija i organizacija čisto kulturno-nacionalnog karaktera, u vreme izrade i usvajanja pravila organizacije neki njeni članovi uzeli su aktivnog učešća u izvođenju racije u Šajkaškoj, Novom Sadu, Starom Bečeju, smatrajući da im je nacionalna dužnost da zaštite celokuno mađarstvo od *komunističko-jevrejske i srbonacionalističke opasnosti*. Tako su se u legitimacionom odboru za vreme novosadske racije našli i istaknutiji članovi DMKSZ - Đula Kramer, dr Elemer Koranji, Šandor Radnai Radičević, novinar i šef propagandnog odseka DMKSZ-a, Ištvan Rajč, Đeže i Antal Nad.³⁷³

DMKSZ je bio glavni nosilac svih aktivnosti i manifestacija koje su organizovane, a aktivno su mu u tome pomagale crkva i razna udruženja i društva. Tako su podružnice

³⁷⁰ Članom 2 bio je predviđen i simbol organizacije. Na štitastoj podlozi, izdeljenoj mađarskim nacionalnim bojama, na beloj je ispisano DMKSZ, a u vrhu se nalazio krst. Spoljašnji deo štita ukrašavale su dve ukrštene maslinove grančice.

³⁷¹ A DMKSZ *Alapszabáljai*, Ujvidék 1942,22.

³⁷² Ovaj Odsek nastao je na inicijativu studenata koji su ranije studirali u Beogradu i Zagrebu. Oni su izrazili želju da im se pruži materijalna pomoć za završetak studija u Budimpešti, Segedinu i Pečuju. Početkom 1942. on je imao registrovanih 150 članova. (*Szövetségi értesítő*, Ujvidék 1942 V 27, 5).

³⁷³ MV.AZ, br.25861.

DMKSZ-a 1942. godine svečano proslavile 15. mart - Dan mađarske slobode koji je vezan za događaje iz revolucionarne 1848/49. godine i tom prilikom se istaklo da se *pre samo godinu dana nije moglo zamisliti da će se ovaj značajan datum mađarske istorije moći ponovo na prostorima Delvideka slobodno proslavljati.*³⁷⁴

Marta i aprila 1942. godine intenzivirane su političke svečanosti u organizaciji DMKSZ-a. Sve je to bilo u cilju priprema svečanog obeležavanja *godišnjice oslobođenja Južnih krajeva*. Prilikom održavanja tih svečanosti određeni značaj pridavan je i osvećenju zastava podružnica DMKSZ-a koje su najčešće poklanjale značajne političke ličnosti. Zako je 11. aprila 1942. godine bilo osvećenje zastave podružnice u Bačkom Monoštoru uz njen ispraćaj do kuće učiteljice Marije Lopariš, koja je izabrana za majku zaštitnicu zastave. Tom prilikom joj je pod prozorom otepevana serenada da bi sutradan iz seoske škole krenula velika povorka po zastavu i prenela je u crkvu gde je održana svečana misa. U crkvenoj porti sekretar mesne podružnice DMKSZ Tibor Peklo okitio je zastavu crveno-belo-zelenim trakama, dok su honvedi davali stražu za vreme nacionalno euforičnog govora Đule Holperta, gimnazijskog profesora i izaslanika somborske centrale DMKSZ-a.³⁷⁵

Godišnjica oslobođenja proslavljena je u svim bačkim i baranjskim mestima uz isticanje *da iz dana u dan uveliko ruše sve ograde koje su građene nakon trijanonske nepravde, a za samo godinu dana su zaleđene mnoge rane koje su nastale u vreme srpske vladavine.*

U Somboru je centralna proslava održana 11. aprila. Grad je bio sav u znaku mađarske trobojke, a priređena je i velika bakljada u kojoj su učestvovali i honvedi, a njih je pred opštinskom zgradom pozdravio Antal Magaši, predsednik somborske podružnice DMKSZ-a. Tom prilikom je izjavio da je honvede *poslao sam mađarski Bog naredbom Hortija, a ona nam nikada nije bila draža nego kada su prema jugu krenuli mađarski vitezi pod čijom čizmom je i srce majke zemlje od sreće zakucalo*. U "nadahnutom govoru", kako ga je ocenio novinar *Délvidék*-a, Magaši je istakao i sledeće: *U našim vrtovima 23 godine smo gajili ruže čekajući trenutak da okitimo naše oslobodioce, a sada ih molimo da ostanu tu i nadalje zbog opasnosti da vuci koji žive oko nas ponovo ne razjape svoje čeljusti i progutaju nas*. U nedelju je u gradu organizovano niz manifestacija, pre svega kulturnih, čiji je glavni nosilac bio DMKSZ. Na svečanoj akademiji govorio je i veliki župan dr Leo Deak koji je, po ko zna koji put, zahvalio Bogu što je plodna bačka ravnicu ponovo postala mađarska. Pozdravljajući honvede upozorio je da se u trenucima slavlja nikako ne sme zaboraviti i na one mađarske vojnike koji se za mađarsku stvar bore na Istočnom frontu protiv boljševizma.³⁷⁶

Centrala DMKSZ-a, preko svojih podružnica, intenzivno je radila na ponovnom uspostavljanju mađarskog duha, a posebna pažnja poklanjano je razvijanju kulturno-prosvetne delatnosti. U to vreme niču i obnavljaju rad mnoga kulturno-umetnička društva koja uzimaju učešća i u manifestacijama čisto političkog karaktera. Veoma česti su, povodom raznih humanitarnih akcija, koncerti, priredbe, pozorišne predstave, književne večeri, izložbe itd. Česta su i gostovanja mađarskih umetnika iz Budimpešte, Segedina, Pečuja i

³⁷⁴ Te godine ovaj mađarski nacionalni praznik proslavljen je i u Beogradu, budući da je tu delovala podružnica DMKSZ-a pod nazivom Mađarski kulturni savez kojim je rukovodio Ištvan Apro.

³⁷⁵ *Délvidék*, Zombor 1942 IV 12,5.

³⁷⁶ *Délvidék*, Zombor 1942 IV 13,1-3.

drugih gradova, a od 1942.godine sve su učestalije i posete bačkih Mađara - pisaca, umetnika i folklornih grupa gradovima u Matici.

Centralna uprava DMKSZ-a organizovala je u Novom Sadu od 27.jula 1942.godine i tzv *Ujvidečku nedelju* sa bogatim kulturno-umetničkim, sportskim, ali i privrednim manifestacijama. Tih dana grad su posetili mnogi Mađari, ne samo iz Bačke, nego i Banata i iz Matice kojima su domaćini bili članovi novosadske podružnice DMKSZ-a.³⁷⁷ Novi Sad su 5.jula posetili i nadvojvoda Jožef Ferenc, ministar Antal Nemet, sekretar Ministarstva unutrašnjih poslova Mikloš Boncoš i dr. Svi su oni učestvovali i na svečanoj sednici DMKSZ-a.

U razvijanju mađarskog nacionalnog duha određenu ulogu imala je filmska umetnost zbog čega su članovi DMKSZ imali *nacionalnu obavezu da gledaju isključivo mađarske filmove*. Bioskopi u Bačkoj bili su preplavljeni mađarskim filmovima, a Pal Javor i Katalin Karadi *galili su mađarska srca* i punili bioskope. Poseban propagandistički značaj imali su filmski žurnali koji su *veličali nemačku pobjedu na Istočnom frontu, ali i herojsko učešće mađarskih honveda*. Propagandističku ulogu imala je i štampa koja je beležila, ne samo zbivanje na frontovima, već je preko posebnih rubrika objavljivala i pisma mađarskih honveda sa fronta.³⁷⁸ Međutim prave informacije o situaciji na Istočnom frontu Novosađani su dobili od honveda biciklističkog bataljona koji je svečano dočekan pred bivšom banovinskom palatom 8.jula 1942.godine. Vremenom su sve češće počele da pristižu i vesti o poginulim bačkim Mađarima na tom ratištu. Izvesno otrežnjenje od euforičnog raspoloženja usledilo je i kada je najveći mađarski praznik - Sveti Stevan (20.avgust) obeležen u znaku duboke žalosti. Naime, toga dana, na Istočnom frontu, poginuo je u avionskoj nesreći zamenik regenta Hortija, njegov sin Ištvan. Ova nesreća je predstavljena kao herojsko žrtvovanje za dobrobit mađarstva u kojem je i regent položio svoju najdragoceniju žrtvu. Cela država je sa velikom tugom primila ovu vest. Svuda su održane komemorativne sednice i mise u crkvama, čak i pravoslavnim. Centralna komemoracija u Bačkoj održana je 1.septembra na sednici županijskog veća u Somboru odakle su poslani i telegrami saučesća porodici Horti. U svemu tome, podružnice DMKSZ-a uzele su aktivnog učešća. Izražavanje nacionalne žalosti one su početkom zime iskoristile i za organizovanje akcije prikupljanja pomoći mađarskim honvedima na Istočnom frontu. I ova akcija bila je prožeta snažnim nacionalnim zanosom, mada se odvijala u vreme velikih poraza na ovom ratištu.

Kao nacionalistička organizacija, DMKSZ je značajnu ulogu i pažnju poklanjala i svojoj omladinskoj sekciji, koja je tesno saradivala sa organizacijom mladih Levente, gde su se oni vaspitavali ne samo u mađarskom, već i antiboljševičkom duhu. Mada je Levente predstavljena kao omladinsko-sportska organizacija, bez političkih pretenzija, neretko se isticalo da se *mađarska omladina treba tako vaspitavati da ona sama svakodnevno mora osetiti kako joj se pluća pune, ne samo mađarskim vazduhom, već i nacionalnim fanatiz-*

³⁷⁷ Program zadnjeg dana Ujvidečke nedelje predviđao je: osvećenje Doma ujvidečkih umetnika na čijem čelu je bio vajar Karolj Baranji, a prema izveštaču *Nove pošte na Dunavu, na prostoru između štranda i bivšeg železničkog mosta održana je pevačka utakmica, dok je u Levente domu priređena veoma uspešna Marnic revija u kojoj su učestvovala mnoge peštanske umetnice. Tom prilikom prvi put je nastupio novoosnovani ujvidečki orkestar sa harmonikom. Istoga dana u Zanatlijskom domu održano je berbersko takmičenje i kongres delvidečkih berberskih i frizerskih udruženja. U isto vreme održana je na Dunavu veslačka utakmica. Uveče je pred Upravnom palatom vojna muzika Devetog honvedskog segedinskog pešadijskog puka izvela u saradnji sa ujvidečkom filharmonijom, umeticima budimpeštanske opere veoma uspešan Štrausov koncert. Uspeh ovog koncerta ima se zahvaliti prvenstveno g-dinu dr Lajošu Kišu, direktoru Konzervatorijuma.*

³⁷⁸ *Reggeli ujság*, Ujvidék 1942 VIII 7,5.

mom. Omladina se mogla učlaniti samo u ovu organizaciju, a već maja 1941.godine određeno je da joj moraju pristupiti svi koji su rođeni između 1920. i 1928.godine. Odlučeno je takođe, da se moraju hitno izabrati i omladinska rukovodstva u podružnicama DMKSZ-a kako bi se što pre otpočelo sa predvojničkom obukom. Početkom jula 1941.godine održan je prvi tronedeljni leventiški kurs za rukovodioce ove organizacije, a glavni rukovodilac i instruktor bio je Jožef Perge. Omladinci su imali obavezu da nose leventiške kape, uče razne koračnice i himnu, ali i razne borilačke veštine - mačevanje i gađanje iz lakog naoružanja, što je organizaciji davalo poluvojnički karakter.³⁷⁹ Ovu obuku školska omladina je imala u okviru redovne nastave, a svi drugi bili su obavezni da se obučavaju jednom nedeljno u leventiškom domu. Budući da je nemačka omladina u Bačkoj već bila organizovana u Dojče jugendu i da nije želela da se uključi u Levente, mađarske vlasti morale su da popuste i da je oslobode i ove obaveze.³⁸⁰

Omladinske sekcije DMKSZ-a često su organizovale razne sportske aktivnosti i takmičenja. Tako je leventiška omladina Bačalmaša od 30.maja do 3.juna 1941.godine organizovala kružno biciklističko putovanje po Bačkoj uz veliku propagandnu aktivnost.³⁸¹ *U cilju obuke mladih, organizuju se i razni sletovi i logorovanja, a jedno takvo održano je 6.jula 1941.godine na obali Dunava u Novom Sadu. Ustvari, toga dana je održana centralna proslava oslobođenja gde je mađarska omladina, u prisustvu velikog broja delegata, izrazila svoje zadovoljstvo što je bačka zemlja ponovo postala mađarska.*³⁸²

Kao organizacija DMKSZ je aktivno delovala u toku celog rata. Njen značaj i ulogu najbolje je ocenio ministar propagande Antal Nemet koji je 9.decembra 1943.godine izjavio da je organizacija u svakom pogledu opravdala svoje postojanje i da je za kratko vreme uspela, ne samo da *u svakom kutku Delvideka zapali mađarski duh, već i vrati veru u snagu i moć sveukupnog Mađarstva u njegovu misionarsku ulogu u Podunavlju i šire.*³⁸³

d. Masovne nacionalističke organizacije

Ukidajem Vojne uprave i inkorporacijom Bačke i Baranje u mađarsku državu, avgusta 1941.godine, stvaraju se određene pretpostavke za politički rad i organizovanje. U tom smislu, najviše se isticala vladajuća partija, Mađarska partija života - MÉP. Izgradnjom civilnih organa vlasti na ovim prostorima, ona je počela da ostvaruje svoju globalnu politiku preko imenovanih nosilaca administrativne vlasti. Otuda nije slučajno što su, ne samo veliki župan Bač-Bodroške županije dr Leo Deak, već i župani slobodnih kraljevskih gradova, sreski načelnici, svi poslanici sa teritorije Bačke i Baranje u mađarskom Parlamentu, kao i opštinski načelnici bili svi do jednog članovi vladajuće stranke. Već u vreme priprema ukidanja Vojne uprave, početkom jula 1941.godine Budimpeštu su posetili: Leo Deak, Ivan Nađ, Đula Kramer i dr, kako bi dobili instrukcije o budućem administrativnom uređenju, ali i organizaciji političkog života i osnivanja podružnica MÉP-a, vodeće političke partije u Mađarskoj. O tome su u raspisu načelnicima od 23.avgusta 1941.godine date određene instrukcije³⁸⁴

³⁷⁹ MV.AZ.MK 29, dok.br.22.

³⁸⁰ J. M i r n i ć, *Nemci u Bačkoj...*, 113-114.

³⁸¹ Délvidék, Zombor 1941 V 21,5.

³⁸² MV.AZ.MK 29.dok.br.29 i *A nép*, Ujvidék 1941 V 31,11.

³⁸³ MV.AZ, br.25861.

³⁸⁴ MV.AZ.mađ.grad.12/178.

MÉP je postala vladajuća politička stranka na parlamentarnim izborima maja 1939.godine kada je od 260 osvojila čak 183 poslanička mandata. Stranka se u unutrašnjoj politici zalagala za očuvanje krupnih zemljišnih poseda, a u spoljnoj politici za obnovu sentištvske Ugarske u njenim istorijskim granicama.

S obzirom da je Mađarska učestvovala u ratu, politička aktivnost na njenoj teritoriji bila je pod određenom kontrolom, strogom cenzurom partijskih glasila, praćenjem aktivnosti opozicionih lidera, ali i zabranom političkih manifestacija, što se formalno odnosilo i na MÉP.

Do formiranja mesnih organizacija MÉP-a došlo je već u avgustu 1941.godine i produžilo se do polovine naredne godine.³⁸⁵ U tu svrhu veliki župan Deak organizovao je 13.oktobra 1941.godine jedno partijsko savetovanje na kome se raspravljalo sa vođama stranke iz Delvideka o sprovođenju globalne partijske i državne politike. Na savetovanju su, kao delegati zemaljskog rukovodstva, prisustvovali: Ištvan Kelčei, potpredsednik MÉP-a i narodni poslanici mađarskog Parlamenta - grof Janoš Teleki i Laslo Pataki koji su prisutnima preneli pozdrave predsednika vlade Lasla Bardošija i predsednika zemaljskog odbora viteza Bele Lukača. Tom prilikom je Kelčei istakao *da treba zbijati redove Mađarstva, bez obzira kojim jezikom se govori na mađarskoj zemlji*. Protežirajući ideje stvaranja mađarskog političkog naroda on se posebno obratio i predstavnicima Srba i Bunjevaca.³⁸⁶ Namere da se Srbi i Bunjevci uključe u MÉP javljaju se izrazitije u proleće 1942.godine kada se pokušalo i sa formiranjem podružnica u mestima gde je slovensko stanovništvo bilo većinsko. Međutim, sve će to ostati bez većeg ođeka, mada je bilo primera da su pojedini Srbi birani u uža mesna rukovodstva. Tako je mesna organizacija u Starom Bečeju, koja je osnovana 17.marta 1942.godine imala u upravi (od 17 članova) i tri Srbina, a na čelu joj je bio mađarizovani Srbin Mikloš Ninkov koji je, ipak, na osnivačkoj skupštini govorio srpski.³⁸⁷ Bilo je to nepuna dva meseca posle tragičnih događaja vezanih za raciju u ovom gradu.

U sreska i mesna rukovodstva MÉP-a postavljeni su najugledniji i, u nacionalnom pogledu, najpouzdaniji Mađari. Analizom uprava podružnica utvrdili smo da je veliki broj, naročito među predsednicima, bio iz redova advokata, lekara, posednika, industrijalaca, trgovaca, zanatlija, ali i sveštenika koji su imali značajnog uticaja u svojim sredinama.³⁸⁸

Sačuvani partijski zapisnici upozoravaju na velike kampanje u prijemu članstva, euforična nacionalna i partijska raspoloženja, ali i pojave liderstva, lične surevnjivosti i grupaštva. Tako su u Bačkom Petrovom Selu, gde je opštinska organizacija do početka novembra 1941.godine brojala 224 člana, postojale tri grupe koje je sresko rukovodstvo stranke nastojalo da prevlada i homogenizuje.³⁸⁹

Posle izvršene racije i dolaska Mikloša Kalaia za predsednika vlade, intenzivira se rad i aktivnost vladajuće stranke, posebno među mađarskim seljaštvom u cilju amortizacije nezadovoljstva zbog neispunjenog obećanja sprovođenja agrarne reforme u celini. Da bi se paralisisale ove političke tendencije i nezadovoljstva od aprila 1942.godine poslanici u mađarskom Parlamentu iz Južnih krajeva dobili su posebna zaduženja. Za žabaljski i titelski

³⁸⁵ Među prvima je 19.septembra 1941. izabrano mesno rukovodstvo MÉP-a u N.Sadu. Počasni predsednik bio je veliki župan dr Peter Fernbah, a stvarni dr Ivan Nađ. Članovi uprave bili su: Janoš Abraham, Jožef Blažek, dr Elemer Koranji, Peter Knezi, Đeze Nađ i Karolj Vagner. (*A nép, Ujvidék* 1941 IX 20,2).

³⁸⁶ *Délvidék, Zombor* 1941.

³⁸⁷ Š. M e s a r o š, *Bečej u ratu i revoluciji 1941-1944* (rukopis),90.

³⁸⁸ Izveštaj o izabranim upravama MÉP-a, MV.AZ,MK 25/87.

³⁸⁹ MV.AZ, MK 25/90.

srez bili su zaduženi Milan L. Popović i dr Ferenc Takač, topolski Arpad Falcione, apatinski Ištvan Bartol, palanački Lajoš Horvat itd.

Partijska politika MÉP-a nije se ostvarivala samo preko administrativnog aparata. Značajnu ulogu imala je i štampa, posebno somborski *Délvidék*, novosadski *Reggeli Ujság* i subotički *Délvidéki magyarság* koji su bili subvencionisani od strane mađarske vlade. U cilju nacionalističke i žurnalističke indoktrinacije, Bačku su posetili, polovinom jula 1941. godine, novinari poznatih budimpeštanskih listova Akoš Bakoš, dr Mikloš Diosegi, Vince Lakatoš, Erne Tamaš i drugi.³⁹⁰

Pored MÉP-a, kao vodeće političke partije (sve do marta 1944.), u Bačkoj i Baranji deluju i druge političke organizacije. Već 13. aprila 1941. godine policijski odred u Kanjiži obavestjen je da je Andor Jaroš,³⁹¹ jedan od vodećih članova Partije mađarske obnove sa još četvoricom svojih istomišljenika posetio Horgoš i Suboticu s ciljem da u Bačkoj agituje za svoju stranku, a protiv vladajuće MÉP partije.³⁹²

Partija mađarske obnove koju je osnovala grupa od 16 narodnih poslanika, na čelu sa Belom Imredijem³⁹³ 1940. godine nezadovoljna *mlakom politikom vezivanja Mađarske za Treći Rajh*, a u unutrašnjoj politici stvaranja jednodomnog parlamenta sastavljenog isključivo od članova nacionalne organizacije koja će voditi državu u bolji život u okvirima nove preuređene Evrope. Otuda nije slučajno što je omiljeno partijsko geslo bilo: *Na prastarjoj mađarskoj zemlji - novi mađarski život*.³⁹⁴ Program staranke, u suštini, bio je blizak nacionalsocijalističkim težnjama i idejama. Ona je insistirala na potpunom partijskom jedinstvu u ostvarenju nacionalsocijalističkih ideja, a ta nastojanja nije krila ni prilikom želje da se organizuje kao Partijski savez nacionalsocijalističke stranke Mađarske. Izvesnog uspeha imaće ova nastojanja krajem 1941. godine kada su joj pristupili neki od članova još ekstremnije Stranke strelastih krstova na čelu sa Fidelom Palfijem.³⁹⁵

Prema statutu Stranke mađarske obnove član je mogao biti svaki mađarski državljanin koji je navršio 21 godinu i koji nije bio kažnjavan. U njenom programu isticao se krajnji antisemitizam i svaki njen član morao je dokazati da nije jevrejskog porekla. Članovi stranke imali su zadatak da se bore za pravdu, red i blagostanje, a međusobno da se oslovljavaju sa, *druže iz nevolje*.³⁹⁶

Stranka nije uspela šire da se razvije na prostorima Bačke i Baranje, iako je njeno prisustvo u političkim zbivanjima bilo приметnije već od 1942. godine. Vlasti su je držale pod strogom kontrolom i sprečavale da se politički i organizaciono učvrsti. U strogo poverljivoj naredbi velikog župana Bač-Bodroške županije od 16. marta 1942. godine, nalagalo se svim sreskim načelnicima *da budno prate rad, ne samo onih pojedinaca i grupa koje žele rušenje i destabilizaciju države u celini, već i svih desničarskih organizacija*.³⁹⁷

³⁹⁰ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VII 3,3.

³⁹¹ Od marta do avgusta 1944. bio je ministar unutrašnjih poslova. Kao ratni zločinac osuđen je na smrt 1946. godine.

³⁹² MV.AZ, MK 25/2.

³⁹³ U vreme Đule Gembeša Imredi je bio ministar finansija, od maja 1938. do februara 1939. predsednik vlade, a od maja do avgusta 1944. ministar za privredu. Osuđen je na smrt 1946. kao ratni zločinac.

³⁹⁴ *Predavanje B.Imredija 19. V 1941. o partijskom programu* (MV.AZ, MK 25/2).

³⁹⁵ Bio je jedan od osnivača i vođa Stranke strelastih krstova. Kao ratni zločinac 1946. osuđen je na smrt.

³⁹⁶ *štampani proglaš stranke* (MV.AZ, MK 25/17).

³⁹⁷ Policijske vlasti budno su pratile svako političko organizovanje. Rukovodilac detektivske grupe u Staroj Kanjiži, Lajoš Balog obavestio je 7. aprila 1942. pretpostavljene da budno prati aktivnost Stranke mađarske obnove i da je Ištvan Prohaska, predsednik mesne podružnice te stranke bio na razgovoru u Budimpešti gde se susreo sa dr A. Jarošem.

Zemaljski odbor stranke u Bač-Bodroškoj županiji predstavljao je njen partijski vođa dr Jožef Pijukovič koji je bio i poslanik u mađarskom Parlamentu. On je 24. i 25. marta 1942. godine posetio Sentu, Adu, Mol i Bačko Petrovo Selo, a od 27. do 29. marta i Suboticu.³⁹⁸ To su, pored Novog Sada i Sombora, bili najznačajniji centri političkog delovanja stranke u Bačkoj, iako su okupljali relativno mali broj članova. U Somboru je imala svega 140 članova, a u mnogo manjem mestu, Molu, čak 300 članova.³⁹⁹ Obično je za vreme državnih praznika organizovala kampanje za prijem novih članova. Tako je od svojih članova iz Južnih krajeva u vremenu od 1. marta do 23. aprila 1942. godine (imendana vođe stranke Bele Imredija) zahtevala da u stranku uključe po dvojicu novih kako bi stranka brojčano ojačala.⁴⁰⁰

Stranka se najviše eksponirala u vremenu do 1944. godine putem svojih glasila *Magyarság* i *Nemzetőr* i partijskog informatora koji se pojavio, ne slučajno marta 1942. godine, na koji je bio pretplaćen svaki član.

Značajan politički uticaj u Bačkoj i Baranji imala je ekstremnija opoziciona partija - Stranka strelastih krstova, tzv njilaši. Ona je u potpunosti delovala po uzoru na Nacional-socijalističku partiju Nemačke, i u političkom životu nastupaće daleko ekstremnije od Stranke mađarske obnove. Njen vođa Ferenc Salaši želeo je da Mađarsku preuredi na principima Trećeg Rajha i da njome vlada po receptu nacista. Stranka se formirala i konačno oblikovala 1939. godine, objedinjavanjem više manjih, izrazito desnih, nacionalističkih i šovinističkih grupacija. Njihovo političko homogenizovanje dolazi do izražaja posebno posle pristupanja Mađarske Trojnom paktu, ali će ona opoziciono delovati sve do marta 1944. godine.

Stranka će u političkoj aktivnosti nastupati veoma agresivno, oslanjajući se na iskustva Nacionalsocijalističke partije Nemačke i italijanskih fašista. U njoj je dominirala stroga partijska disciplina, bezgranična vera u vođu i demagoški politički nastupi. Prihvatila je zelenu partijsku boju kao simbol plodnosti, rađanja i života. Zelene su bile i partijske košulje, kao i simbol stranke, strelasti krst. Po ugledu na naciste i fašiste njeno članstvo se pozdravljalo uzdignutom desnom rukom u visini očiju, uz pozdrav *izdržljivost*. Salaši je sanjao o potpunoj pobedi hungarizma kao dominirajućeg faktora u Podunavlju.

Odmah po formiranju civilnih organa vlasti 1941. godine i ova stranka će razviti svoju aktivnost na području Bačke i Baranje. Već 14. oktobra 1941. godine mađarska kraljevska policija u Segedinu uputila je dopis podređenim policijskim i žandarmerijskim stanicama u kome je saopštavala da je Stranka strelastih krstova otpočela svoju aktivnost u ponovov-raćenim krajevima, da je za to zadužen dr Šandor Mesaroš (advokat iz Baje) i da je potrebno izgraditi čitavu mrežu obaveštajne službe kako bi se mogla pratiti aktivnost stranke.⁴⁰¹

Strankom strelastih krstova rukovodio je zemaljski centar, a aktivnost se odvijala po okruzima. Južni krajevi potpali su pod segedinski okrug, a na čelu stranke u Bač-Bodroškoj županiji bio je dr Gabor Jančuško, advokatski pripravnik iz Novog Sada, a njegov zamenik Đula Rehak, zemljoradnik iz Sente. U užem rukovodstvu stranke bili su još: Janoš Petrik, štamparski radnik iz Novog Sada, stolar Karolj Pajdler i krojač Jožef Lautere. Partijsku službu vodio je zidar Ferenc Čaki, omladinsku krojač Ištvan Kalapati, žensku organizaciju supruga Jožefa Bognara, koji je bio istaknuti partijski aktivista. Propagandu je vodio

³⁹⁸ Izveštaj o organizaciji stranke, (MV.AZ, MK 2-1/12).

³⁹⁹ J. M i r n i ć, *Sistem fašističke okupacije Bačke i Baranje*.,55.

⁴⁰⁰ MV.AZ, MK 25/43.

⁴⁰¹ MV.AZ, mađ.žand.8/101.

knjigovezac Laslo Bolcer, organizacioni sektor stolar Laslo Bubori a personalna pitanja berberin Ileš Petrik. O ekonomskim pitanjima vodio je računa Đerđ Seči, a evidenciju članstva Ištvan Đurašević. Županijska organizacija bila je podeljena na sreske. Novosadskom je rukovodio Ferenc Sabo, titelskom Ferenc Šereš, žabaljskom Lajoš Ratgeber, starobečejskom Đerđ Taloš, senčanskom Imre Balo, topolskom Ištvan Vaš, palanačkom Đeze Ritoper, a apatinskom Ištvan Vereš.⁴⁰² Na čelu rukovodstva stranke uglavnom su bili zanatlije, radnici, seljaci, i u manjem broju intelektualci jer se ona oslanjala isključivo na brojniji srednji stalež.

Mada je vođa stranke Ferenc Salaši boravio u Novom Sadu od 19. do 25. novembra 1941. godine sa formiranjem podružnica otpočelo se tek sledeće godine.⁴⁰³ Svojim demagoškim nastupima, obećanjima, ali i posebnom agresivnošću, stranka je uspeła da privuče veliki broj, naročito agrarnog proletarijata, koji je bio nezadovoljan neodlučnim merama mađarske vlade u agrarnoj politici. Zato nije slučajno što je glavna parola stranke bila *čija je zemlja tog je i domovina*. Osnovno glasilo stranke bio je dnevni list *Összetartás* i nedeljnik *A nép*.

Pored mesnih organizacija u Novom Sadu, Subotici i Somboru, stranka je imala većeg uspeha u formiranju podružnica, u mestima Potisja, ali i Srbobranu gde je mađarsko stanovništvo bilo u manjini. Mada je na čelu stranke u Srbobranu bio berberin Đerđ Suhamel sa svega 70 članova, ipak se osećao veliki pritisak da se Srbima oduzme zemlja i da Mađarima. Zbog toga nije slučajno što je stranka već sledeće godine imala čak 235 članova.⁴⁰⁴

Poseta nemačkog ministra spoljnih poslova Joahima fon Ribentropa Budimpešti, januara 1942. godine, umnogome je uticala na rad stranke i njeno veće učešće u političkim zbivanjima Bačke, posebno posle pogroma nad srpskim i jevrejskim stanovništvom. O tome svedoči i pismo sreskog načelnika Žablja od 22. avgusta 1942. godine u kome je obaveštavao velikog župana dr Leo Deaka *da se u poslednje vreme u srezu oseća velika aktivnost pripadnika Stranke strelastih krstova i da se propagandne plakate i ostali materijali šire po svim mestima, da je glavni vođa stranke gostioničar Peter Tot, čija je gostionica pretvorena u partijsku prostoriju*.

Vlasti su budno pratile aktivnost i kretanje njilaša. Tako je Kapetanija mađarske policije iz Kečkemeta obaveštavala 24. januara 1942. godine sreskog načelnika u Starom Bečeju da u ovo mesto sa službom dolazi advokat dr Jožef Šagi, *poznati aktivista ove stranke i da mesne vlasti obrate posebnu pažnju na njega, ali i na njegovu suprugu*.

Mesečni izveštaji sreskih načelnika sadrže i podatke o čestim kažnjavanjima pripadnika ove stranke zbog neprijavlivanja partijskih sastanaka. Tako su Andraš Bakoš, njegova supruga Marija, i sedmoro članova stranke, kažnjeni sa po 15 penga zbog toga što su 1. maja 1942. godine, u gostionici Šandora Raca u Titelu održali neprijavljeni sastanak.⁴⁰⁵

Sa velikom pažnjom praćena je i poseta Ferenca Salašia šajkaškim mestima u jesen 1942. godine do koje nije došlo slučajno. Naime, vođstvo stranke podržavalo je pretenzije mađarskih bezemljaša na zemlju pobijenih srpskih porodica u raciji, verujući u taj socijalni sloj kao bazu svog stranačkog širenja i jačanja.

⁴⁰² MV.AZ, MK 28/207.

⁴⁰³ Izveštaj o boravku F.Salašia u N.Sadu i raspored svećane straže članova stranke. (MV.AZ, MK 26/9).

⁴⁰⁴ MV.AZ.mađ.građ.11/131 i MK 27/135.

⁴⁰⁵ MV.AZ, mađ.građ.15/91 i MK 28/157.

Za Salašijevu posetu mesne organizacije stranke posebno su se pripremale. Županijski vođa dr Gabor Jančuško obavestio je 2.septembra mesnu organizaciju u Žablju da će Salaši u njegovo mesto doći 9.septembra u 10,30 sati i da mu se pripremi što svečaniji i masovniji doček u kome bi, po mogućnosti, trebalo da učestvuju i članovi mesnog Kulturbunda.⁴⁰⁶ Mada su bili obavješteni o Salašijevom dolasku, pripadnici stranke priredili su mu sasvim skroman doček. U dvorištu gostionice sakupilo se oko četrdesetak ljudi među kojima nije bilo ni jednog od viđenijih meštana. Sreski načelnik Bela Vukovari nije dozvolio njihovo masovnije okupljanje. *Ja nisam dozvolio, pisao je dr L.Deaku, zbor niti konferenciju, mada su oni to očekivali. Posle ručka napustili su mesto i krenuli u pravcu Titela. Boravak Salašija i njegovih drugova nije izazivao kod stanovništva ni najmanje uzbuđenje i imam utisak da njegov dolazak iole ozbiljni elementi nisu ni uzeli u obzir.*⁴⁰⁷ Pored pojačanog nadzora od strane vlasti pripadnici Stranke strelastih krstova bili su i kažnjavani. Tako su Peter Kovač i Andraš Bakoš, titelski nadničari, kažnjeni sa po 30 penga, jer su na sebi, prilikom dolaska partijskog vođe, imali zelene košulje.⁴⁰⁸

Pripadnici Stranke strelastih krstova masovnije su obeležavali sve državne praznike, ali i one koji su simbolizovali samu stranku. Posebno su proslavljali 21.februar -Dan pokreta, 17.septembar - datum izlaska F.Salašia iz zatvora, 19.novembar - Dan Svete Elizabete (majke zaštitnice stranke), kao i 5.januar i 3.septembar (rođendan i imendan vođe).

Vlasti su na sve moguće načine pokušavale da onemoguće delatnost ove stranke. Prema izveštajima podružnica vidi se da im je zabranjivano i polaganje venaca za vreme državnih praznika. U izveštajima iz Ade navodi se da je predsednik opštine dozvolio Stranci mađarske obnove da položi venac 15.marta 1943.godine, ali ne i njima. Mesnoj organizaciji stranke u Novom Sadu bilo je, takođe, zabranjeno da za dan *Svi Sveti* položi venac na spomenik mađarskim i nemačkim herojima koji je bio napravljen od hrizantema u obliku strelastog krsta. Nije im bio dozvoljen čak ni ulazak u groblje zbog toga što su na sebi imali zelene košulje. Novosadska policija pratila je sa velikom pažnjom i ženidbu (30.oktobra 1943.) dr Gabora Jančuška sa Piroškom Borbelj-Klarom, budući da je jedan od svedoka, u ime zemaljskog odbora stranke, bio Gabor Vajna, poslanik u mađarskom Parlamentu. Prema policijskom izveštaju *pred novosadskom evangelističkom crkvom skupilo se mnoštvo sveta, a viđeni su i svi glavni vođi nemačke nacionalne grupe, ali i mnogi vođi Stranke strelastih krstova Delvideka koji su želeli lično da čestitaju županijskom vođi venčanje.*⁴⁰⁹

U akciju suzbijanja aktivnosti Stranke strelastih krstova bila je uključena i katolička crkva gde je, primera radi, sveštenik iz Ade, Vince Gabor pozivao vernike *da ne idu za strelastim, već za krstom Božijim.*⁴¹⁰

Vlasti su zabrinuto pratile i ocenjivale pojačanu aktivnost Stranke strelastih krstova. U poverljivom dopisu velikog župana Leo Deaka od 2.marta 1943.godine, svim sreskim načelnicima, upozorava se na širu aktivnost stranke među seljacima i povećan broj poslanika

⁴⁰⁶ Sreski načelnik Bela Vukovari sa velikom pažnjom je pratio ovu posetu, a 9.septembra obavestio je L.Deaka da je Salaši u žabaljsku opštinu stigao automobilom iz pravca Starog Bečeja u pratnji Imre Tatara, narodnog poslanika i Gabora Jančuška.

⁴⁰⁷ MV.AZ, mađ.građ.15/84 i MK 26/48.

⁴⁰⁸ *Zapovest o kažnjavanju članova Stranke strelastih krstova od strane sreskog načelnika* (MV.AZ, mađ.građ.15/91).

⁴⁰⁹ MV.AZ, MK 27/162.

⁴¹⁰ Sličnu aktivnost vodio je i sveštenik u susednom Molu gde je ova stranka takođe vodila izrazitu kampanju (MV.AZ, MK 27/48).

na tzv. kursevima seljačke više škole. Glavni cilj ovih kurseva bio je da se iz redova seljaka osposobe buduća rukovodstva koja će pripremiti seljaštvo za akcije skorog preuzimanja vlasti od strane ove stranke. Upozoravajući da se u tom smislu priprema šira agitacija, Deak je naložio: *Sprovedite sa pojačanom pažnjom praćenje sadašnjih rukovodilaca seljačkih organizacija i ukoliko njihova delatnost i rad poprimi takve razmere koji sa gledišta državne bezbednosti nisu poželjne, nastupite protiv njih na odgovarajući način.*⁴¹¹

Stranka strelastih krstova nastupala je na demagoški način i prema industrijskim i zanatskim radnicima s namerom da ih pored agrarnog proletarijata uključi u svoje redove. U okviru stranke oformljen je i poseban sektor za radnička pitanja.

Političku aktivnost posebno je usmeravala protiv Socijaldemokratske partije i sindikata, tj. Nacionalnog centra za rad, koji su optuživani da podstiču radnike na štrajkove u vreme rata, što je prema shvatanju rukovodstva stranke *bilo ravno nacionalnoj izdaji i državnoj sabotaži*. Usvojena je čak i naredba da se iz stranke isključe svi oni koji učestvuju u štrajku.⁴¹²

Iako je stranka delovala u poluilegalnim uslovima, ipak se osećalo njeno permanentno brojno jačanje. Najbrojnija je bila novosadska organizacija koja je imala oko 2.500 članova, ali su se svojom brojnošću isticale i neke druge. Primera radi, organizacija u Senti je avgusta 1943.godine brojala 1.803 člana, Subotici 1.147, Kanjiži 403, Adi 192, Bačkom Gradištu 170, Starom Bečeju 168, Molu 136, Bačkom Petrovom Selu 30 itd.⁴¹³

Politički ekstremizam stranke doći će do izražaja posle nemačke okupacije Mađarske 1944.godine kada će pokazati izuzetno rasističke i antisemitske karakteristike.

Ostale političke partije koje su nešto značile u političkom životu Mađarske, kao na primer Stranka malih posednika, Socijalistička partija i druge, nisu imale značajnijeg uticaja u Bačkoj i Baranji. Nisu uspele da oforme ni svoje organizacije, ali će se povremeno politički eksponirati i rasturanjem letaka i različitog propagandnog materijala. U tom smislu nastupaće i pojedini intelektualci, ali bez značajnijeg uticaja i uspeha.

Pored političkih partija, na prostorima Bačke i Baranje formirane su i druge nacionalističke i rasističke organizacije koje su u praksi svog delovanja uglavnom podsticale i jačale Mađarstvo i mađarski nacionalni duh. Jedna od takvih bila je Mađarski savez učesnika rata koju je pomagala vladajuća MÉP partija, iako se naglašavalo da je izvan svih formi političkog organizovanja. U njenom programu je stajalo: *Mi ne gledamo čije su kakve ruke, da li su fine ili žuljevite, ko kakvo odelo nosi i koje je narodnosti, te kojim jezikom govori, ali tražimo od svakog našeg člana da u njemu kuca srce mađarskog vojnika.*⁴¹⁴ Prvih meseci posle Aprilskog rata 1941.godine Savez će učestvovati u mnogim manifestacijama *veličanja mađarskog oružja* i formirati svoje podružnice u skoro svim bačkim i baranjskim mestima. Njeno članstvo uglavnom će služiti kao *dekor* prilikom obeležavanja državnih i drugih praznika.

Na prostorima Bačke i Baranje delovala je i tzv organizacija Turanskih lovaca koju je osnovao 1927.godine Đula Gembeš, vođa tadašnje organizacije čuvara rasne čistote, s ciljem da okupi sve Mađare koji će se fanatično boriti za nacionalne i rasne ideje u vreme obnove sentištanske Ugarske. Do osnivanja njenih podružnica u Delvideku doći će

⁴¹¹ MV.AZ, mađ.grad.17/134.

⁴¹² MV.AZ, MK 27/140.

⁴¹³ *Godišnji i mesečni izveštaji stranke* (MV.AZ, MK 27/46 i 51/135).

⁴¹⁴ *Délvidék*, Zombor 1941 V 20,3.

naročito 1942.godine, posle racije i pogroma nad Srbima i Jevrejima. Na čelu organizacije nalazio se penzionisani general Arpad Šipoš. Za kratko vreme uspela je da organizuje svoje podružnice u gotovo svim mestima Bačke.⁴¹⁵

Pored nacionalističkih i rasističkih društava i partija delovao je, kraće vreme, i tzv Turul Bočkai. Kao ekstremna organizacija nije se borila samo za uspostavljanje hiljadugodišnjih mađarskih granica, već i za nasilnu mađarizaciju kojom bi se rešilo nacionalno pitanje u delu Podunavlja. Posebnu aktivnost, u tom smislu, ispoljila je njena podružnica u Subotici, smatrajući da sve Bunjevce treba utopiti u mađarsku naciju, budući da su iste veroispovesti.⁴¹⁶

U okviru ovih oblika političkog organizovanja i delovanja izdvaja se i jedna staleška organizacija tzv Viteški red osnovan 1920.godine, u vreme obračuna sa boljševičkim procesima i tendencijama u Mađarskoj. Tada je došlo do pokušaja organizovanja srednjeg sloja veleposednika, pre svega nacionalno svesnih, kako bi se očuvali najbolji ljudi velikih vremena i obezbedio opstanak potomaka tih velikih heroja. O ovoj staleškoj grupaciji mađarska vlast je posebno vodila računa u nacionalno pruralnim delovima Bačke. U vreme izvođenja agrarne reforme 1941.godine okupacione vlasti favorizovale su ove slojeve prilikom dodele zemlje i u kreditnoj politici, što će izazvati nezadovoljstvo agrarne sirotinje i uticati na približavanje ovog sloja ekstremnoj Stranci strelastih krstova.

Političko organizovanje ove staleške organizacije u Bačkoj započelo je 1941.godine kada su krajem decembra u Somboru šesnaestorica kandidata položila zakletvu pred vitezom Janošem Barlaiem, kapetanom Viteškog stola. Štampa je ovom ceremonijalnom događaju dala veliki publicitet jer su u njemu učestvovali *prvi mađarski vitezi koji su zakletvu položili u oslobođenom Delvideku*.⁴¹⁷ I narednih godina stranice mađarskih novina biće prepune informacija o aktivnostima ove povlašćene organizacije, a posebno u vreme obeležavanja tzv viteških dana.

Na prostorima Bačke i Baranje formirale su se i različite humanitarne organizacije i društva koje su se uglavnom bavile socijalnim problemima. U tom smislu, general Bela Novakovič je već 21.maja 1941.godine objavio svim gradskim i sreskim komandama da je na teritoriji Delvideka dozvolio organizovanje Zemaljskog saveza ratnih invalida, ratnih udovica i ratne siročadi i njihovih lokalnih podružnica, pod uslovom da ne razvijaju nikakvu političku aktivnost.⁴¹⁸ Polovinom oktobra izabrana je i županijska uprava ovog Saveza i počasnici predjednici: vitez Erne Bajšai i Peter Čerta. Za predjednika je izabran Antal Mesaroš, a za sekretara Alajoš Moro. Među članovima centralne uprave našli su se i Pal Blašković iz Stanišića, Đerđ Kinčeš iz Bezdana, Janoš Hetetšhajmer iz Novog Sivca itd.⁴¹⁹ Savez je imao zadatak da materijalno pomaže ratne udovice i siročad, kao i da organizuje razne humanitarne akcije kojima su se pridruživali i organizacije Crvenog tj, Zelenog krsta, Savez mađarskih majki i žena, ženski tabor Baroša i dr.

⁴¹⁵ Tako je u Temerinu osnovana mesna podružnica 9.novembra 1942. na čelu sa lekarom dr Vince Sarvašem, u Starom Bečeju nedelju dana kasnije, pod rukovodstvom dr Mihalja Buzoganjia itd. (*Reggeli Ujság*, Ujvidék 1942 XI 10,3 i XI 24,3).

⁴¹⁶ AV.F.183.K.84.br.465/945.

⁴¹⁷ *Délvidék*, Zombor 1942 I 1,2.

⁴¹⁸ MV.AZ, mađ.voj.1/38.

⁴¹⁹ *Délvidék*, Zombor 1941 X 16,5.

U okviru katoličke crkve delovale su i podružnice ženskih dobrotvornih društava koje su pomagale (ne malim priložima) isključivo mađarsku sirotinju. *Reggeli Ujság* je zabeležio da je novosadsko katoličko dobrotvorno žensko udruženje već 4. maja 1941. godine održalo, pod pokroviteljstvom predsednice dr Vilt veoma uspešnu čajanku sa koje je sav prihod bio namenjen sirotinji, ali i *deci hrabrih honveda koji su položili svoje živote i svojom krvlju natopili bačku zemlju za srećniju budućnost.*

Socijalna politika mađarskih vlasti pokušavala se predstaviti novooslobođenoj braći kao humana što, što kako se tvrdilo, ranija jugoslovenska vlast nije činila. U tom smislu je Ministarstvo vera i prosvete početkom 1942. godine dodelilo siromašnim srednjoškolcima 200.000 penga, favorizujući i ovom prilikom mađarske učenike.

Za vreme okupacije delovala su i razna društva koja su osnovana između dva svetska rata, uglavnom sa kulturnim ciljevima i zadacima. Gotovo u svim mestima Bačke delovali su Katolički čitalački krug, Udruženje gazda i druge organizacije koje su pored kulturnih aktivnosti, uglavnom doprinosile mobilizaciji sveukupnog mađarstva *za ostvarenje viših nacionalnih ciljeva i interesa* i obnovi sentištvsanske Ugarske.